

Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmualimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış

A New and Overall View to the First Years of Darülmualimîn (Teacher Training College) in the 160th Anniversary of Teacher Training in Turkey

*Yahya Akyüz**

Özet

İçinde bulunduğumuz 2008 yılında Türkiye’de çağdaş anlamda öğretmen yetiştirmenin 160. yılı anılmakta ve kutlanmaktadır. Biz de bu araştırmamızda öğretmen yetiştirmenin başlangıç yılları üzerinde duracağız. Bu konuda daha önce bir takım önemli arşiv belgeleri yayımlamakla beraber, elimizde bulunan başka belgeler ve kimi araştırmacıların ortaya koyduğu bilgiler bu konuya yeniden eğilmeyi ve yeni değerlendirmeler yapmayı gerekli kılmaktadır.

Bu araştırmamızda, ilk açılan öğretmen okulu olan Darülmualimîn’in daha önce yayımladığımız 1851 tarihli *Nizamnamesi*’ne ilişkin Padişahın İradesi (yürürlüğe konma emri) ilk kez tarafımızdan yayımlanmakta ve öğretmen yetiştirmenin ilk yirmi yılı konusunda başka bir takım bilgiler ve yorumlar sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Darülmualimîn, Darülmualimîn Nizamnamesi, öğretmen yetiştirme, meslek dışından öğretmen atanması, Ahmet Cevdet Paşa.

Abstract

The 160th anniversary of contemporary teacher training in Turkey is commemorated and celebrated in the year of 2008 today. We will focus on the beginning years of teacher training in this study. While we have published some important archive documents on this issue so far, other documents we have reached and information suggested by some researchers require to review and reevaluate the issue.

In this research, order of Sultan (decision of enforcement) related with the regulations dated 1851 which I published before and which belongs to Darülmualimîn the first college founded for teacher training

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi. (yahyaakyuz@yahoo.com) (Tel: 0.312.363 33 50 / 3214)

is published for the first time by ourselves and other information and comments are presented on the first 20 years of teacher training.

Keywords: Darülmüallimîn (Teacher Training College), Regulations of Darülmüallimîn, teacher training, appointment of teacher from the outside of teaching profession, Ahmed Cevdet Paşa.

Konu, Önemi, İncelemenin Yöntemi, Planı

Türkiye’de “çağdaş anlamda” öğretmen yetiştirme ve öğretmenlik mesleği 1848’den itibaren, yani Tanzimat döneminde ortaya çıkıp şekillenmeye başlamıştır. İçinde bulunduğumuz 2008’de 160. yılını andığımız ve kutladığımız tarihi olay budur.

“Çağdaş anlamda öğretmen” kavramını burada şu anlamda kullanıyoruz: Sadece öğreteceği konuları bilen değil, onları nasıl etkili biçimde öğreteceğinin bilimsel yöntemleri ve bazı meslek dersleri de kendisine öğretilmeye çalışılmış öğretmen. İşte böyle bir öğretmene ihtiyaç olduğu bizde ilk kez Tanzimat döneminde anlaşılmaya başlanmıştır.

Bu dönemde, bu alanda bazen son derece dikkate değer, bazen da tutarsız girişimler görülür. Bu olayların ve dönüşümlerin ortaya konması ve bilinmesi günümüzde öğretmen yetiştirme, atama ve öğretmenlik mesleğinin sorunlarını gereği gibi anlayıp değerlendirmemiz bakımından zorunludur. Çünkü, mesleğin doğuş yıllarında atılan bazı adımlar günümüzde bile etkisini sürdürmektedir.

İncelememizde, ilk elden ve çok önemli tarihî belgelere eleştirel bir bakış yöntemi uygulanacak, bu belgelerin muhtevaları açıklanıp tartışılarak önemli bazı değerlendirmelere gidilecektir.

İncelememizde, önce, Tanzimat dönemine gelinceye kadar Türk toplumlarında ve özellikle Osmanlılarda öğretmen yetiştirme ve öğretmenlik mesleği üzerinde kısaca durulacaktır.

Daha sonra, Tanzimat döneminde 1848’den 1870’lere kadar öğretmen yetiştirme ve atanmasına ilişkin ilk girişimler çeşitli başlıklar altında özetle incelenecektir. Bu arada, daha önce yayımladığımız bazı arşiv belgeleri kısmen ve özetle tekrar verileceği gibi, ilk kez bazı arşiv belgeleri de yayımlanacaktır.

Asıl üzerinde duracağımız konu, öğretmen yetiştirmenin yirmi yılı az geçen ilk dönemine ilişkin olduğu halde, bu dönemle günümüz öğretmen sorunları arasında yer yer ilişkiler de kurulacaktır.

Son olarak da eğitim tarihimizde öğretmen yetiştirme ve öğretmenlik mesleğine ilişkin incelememizden ortaya çıkan bazı bulgular ve yaptığımız değerlendirmeler sunulacaktır.

I. *Tanzimat'tan Önce Öğretmen Yetiştirme ve Öğretmenlik Mesleği*

Türk eğitim tarihi bize, en eski tarihlerden itibaren Türk milletinin öğretmenlere, eğitimcilere sahip olduğunu gösteriyor. Bunlar örgün eğitimde yani okullarda ve yaygın eğitim yoluyla yani okul dışında öğretim ve eğitim yapıyorlardı.

Türk milleti ve birçok yönetici öğretmene saygı duymuştur. Tarihimizde bunun güzel örnekleri vardır. Bu konuda en eski iki örnek üzerinde kısaca duralım:¹

M.S. IX. yüzyıldan kalma bir Uygur atasözü şöyledir:

“Çocuğunu öğretmene ver, ondan alıp saraya ver.”

Burada çocuğun iyi bir öğretmene verilmesi, onun elinde öğrenim görmesi, iyi yetişen çocuğun da sarayda, yani devletin en üst düzey yönetim işlerinde bile görev alabileceği, saygın bir insan olacağı anlatılmak isteniyor.

Kaşgarlı Mahmut, 1072-1074 tarihlerinde yazdığı *Divan-ü Lûgat-it Türk* adındaki eserinde, öğretmenler ve bilgili kişilere, onların öğretim ve eğitimine de yer vermiş, bunu yaparken saygılı ifadeler kullanmıştır. Bir yerde şöyle der:

“Bilgin kimseyi hoş tutup sözünü dinle, ondan erdem kazan, öğrendiğini de işinde kullan.”

“Oğlum, sana fazilet, öğüt miras bırakıyorum: Bilgin adam bularak onun tarafına bak.”

Selçuklu ve Osmanlı tarihinde, Tuğrul Bey, Alpaslan, Melikşah, Sultan Sancar, Osman Gazi, Yıldırım Bayezit, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Abdülmecit ve daha başka hükümdarlar da öğretmenlere ve bilim adamlarına büyük saygı göstermişler, onlara değer vermişlerdir.

Tanzimat öncesi Osmanlı toplumuna bakarsak, örgün eğitimde başlıca beş çeşit öğretmen görürüz: 1. Sıbyan mektebi öğretmenleri, 2. Medrese öğretmenleri, 3. Enderun Mektebi öğretmenleri, 4. Askerî ve teknik okul öğretmenleri, 5. Azınlık ve yabancı okulları öğretmenleri.

1. *Sıbyan mektebi öğretmenleri*

Osmanlı sıbyan mektepleri kısmen anaokulu, kısmen de yüzeysel bir ilköğretim vermeye çalışan kurumlardı. Bu kurumların öğretmenlerine *muallim* ya da *hoca* denirdi.

Sıbyan mekteplerinde 4-5 yaşlarından itibaren erkek ve kız çocuklar beraberce okuyabilirdi. Öğrenim de 4-5 yıl sürerdi.

¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (MÖ 1000-MS 2008)*, 13. baskı, Ankara 2008, s.14 vd.

Fatih Sultan Mehmet, Eyüp ve Ayasofya medreselerinde, sıbyan mektebi muallimi olacaklar için genel medreselerden farklı bir program öngörmüştür. Buna göre, muallim olacaklar kısaca şu dersleri okuyacaklardı: *Arapça, Sarf ve Nabî, Edebiyat (Maanî, Beyan, Bedî), Mantık, Adâb-ı Mubahase ve Usûl-i Tedris, Münakaşalı Akâid (İlm-i Kelâm), Riyaziyat (Hendese ve Heyet), Hesap* dersi *Hendese* içinde, *Coğrafya* dersi *Heyet (Sema ve Arz)* içinde, *Tarih* de *Edebiyat* içinde okutuluyordu.²

Bu programda çok ilginç iki özellik vardır:

a) *Adâb-ı Mubahase ve Usûl-i Tedris* adında bir derse yer verilmesi. Bu “Tartışma Kuralları ve Öğretim Yöntemi” anlamına gelmektedir. Böyle bir dersin, ilkokul öğretmen adayları için özel olarak öngörülmesi o çağda çok önemli bir yeniliktir ve Türk eğitim tarihinde olduğu kadar belki dünya eğitim tarihinde de son derece ilginç bir buluştur.

b) *Fıkıh* dersinin bulunması. Fatih, böyle çok kapsamlı ve zor bir hukuk dersini genel medrese öğrencilerine gerekli gördüğü halde, ilkokul öğretmeni olacaklar için yararlı bulmamıştı.

Bu açıklamalarımızdan çıkan sonuç şudur: Fatih, öğretmen yetiştirme programlarını, öğrencilerin ihtiyaçlarına ve alanın özelliklerine göre ilk kez düzenlemiş bir program yapıcıdır...

Fatih, vakfiesinde, açtığı sıbyan mektebinin öğretmeninde bulunması gereken nitelikleri de (bugünkü dille) şöyle belirtir: “Muallim çok iyi bir mizaca ve karaktere sahip olacak, Tanrı’ya hoşnut etmek amacıyla davranacak, çocukları eğitmek için gayret gösterecek, yardımcısı da onun çocuklara öğrettiklerini tekrar ve müzakere ettirecek, görevini ağır bulup sevmemezlik etmeyecek ve çocuklara bilmedikleri konuları güzellikle ve yumuşaklıkla anlatacak...”

Burada görüldüğü gibi, Fatih, ilkokul öğretmenin temel özelliklerini ve öğretim sırasındaki tutum ve davranışlarını son derece insancıl ve çağdaş pedagojinin en son önerilerine uygun biçimde dile getirmiştir.

Ne yazık ki, Fatih’in çizdiği yol kendisinden sonra nedense bırakılmıştır. Artık, medreselerde biraz okumuş, ya da kendi kendine okuma yazma öğrenmiş ağırbaşlı kişiler sıbyan mekteplerine muallim olmuşlardır. Bunlar genellikle, mektebe bitişik caminin de imamı ya da müezzini idiler. Bir çok durumda da, ölen bir sıbyan mektebi öğretmenin yerine –eğer uygun nitelikte ise- oğlu öğretmen atanıyordu. Bu geleneksel öğretmenlik mesleği anlayışı içinde muallim, eğer mektebi bir vakıf yoluyla çalışmıyorsa, mektebindeki öğrencilerin getirdikleri üç beş kuruş ve hediyelerle geçimini sağlıyordu...

² Muallim Cevdet, “Darümuallimîn’in 70. Sene-i Devriyesi”, *Tedrisat Mecmuası*, Mart 1332 (1916) No: 6.

Erkek hocalar gibi, kimi bilgili kadınlar da kendi evlerinde ya da cami köşelerinde çocuk ve kadınlara *Kur'an* okumayı öğretirler, dinî bilgiler verirlerdi. Toplumda oldukça yaygın olan bu kurumlara “kadın öğretmenli ev sıbyan mektepleri” dememiz uygun olur. Devlet gerektiğinde bu kurumlara da bazı yardımlar sağlıyordu. Örneğin, İstanbul’da evlerinde öğretmenlik yapan bu tür kadınların, Ocak 1849’da evlerinin onarımı için devlete başvurduklarını ve devletin de bu evleri “sıbyana (ya da kızlara) mahsus mektep” diye niteleyerek onarttığını görüyoruz. Bu durum, “kadın öğretmenli ev sıbyan mektepleri”nin de erkek hocaların öğretmenlik yaptığı sıbyan mektepleri ile aynı sayıldığının ve bu tür kadın öğreticilerin de öğretmen olarak kabul edildiğinin kesin kanıtıdır. “Hoca”, “Hoca Hanım”, “Molla”, “Muallime” denen bu tür kadın öğretmenler de tıpkı sıbyan mekteplerinin erkek hocaları gibi, öğrenci velilerinden aldıkları az bir ücret karşılığında öğretim yaparlardı.³

2. Medrese öğretmenleri

Orta ve yüksek öğretim kurumları olan medreselerde öğretmenlik mesleğine giriş, 1550'lere kadar, genellikle uygun bir sistem olarak kabul edilen “mülâzemet” yöntemine göre yapılıyordu. Bu yöntemin özü, *atanmak için sırasını bekleme ve yükselmek için uygun bir üst derece medreseye sınavla geçme* esasına dayanıyordu. Medrese öğretmenlerine *boca* ya da *müderris* vs. denirdi.

Ancak bu sistem, daha 1500'lü yılların ortalarında bozulmaya başlamış, kayırma yoluyla bir çok kişi müderris atanmış, bazı nüfuzlu kişilerin çocuklarına lâıyk olmadıkları üst dereceler verilmiştir. Aslında 1431'lerde bile böyle örnekler vardır ve bu 1500 sonlarındaki yaygın bozulmadan öncedir. Hatta bazı devlet adamlarının, varlıklı kişilerin çocukları daha beşikte iken “beşik ulemâsı” olarak tayin edilmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında ulemânın, yani bilginlerin iyi öğrenim görmemiş çocuklarına, *bilgisizliklerini örter düşüncesizle sakallarını salıvermeleri* emredilmişti.⁴

Osmanlı medrese öğretmenliği mesleğinin bozulmasını daha o dönemlerde eleştirenler ve düzeltilme önerileri getirenler olmuştur. Bunlardan biri Gelibolulu Mustafa Âli Efendidir (1541-1600).

Mustafa Âli, müderrisliklerin ve kadılıkların rüşvet ile alınır satılır hale geldiğini, bu makamlara geçmekten amacın mal mülk biriktirmek, siyasî iktidara hoş görünüp kendi çıkarlarını gerçekleştirmek olduğunu söyler. Devlet lâıyk ve hakkı olana değil, rüşvet verene ve koruyucusu olana müderrislik ve kadılık görevlerini vermektedir. *Bilenle bilmeyen, erdemli olanla olmayan ayırt edilmemekte, aksine bilenler ve bir bilimsel makama getirilmesi gerekenler kıyıya köşeye itilmektedir.* Kayırma ve rüşvet yoluyla çeşitli müderrislik ve kadılıklara getirilenlerin gece

³ Yahya Akyüz, “Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri”, OTAM, Sayı 15/2004, Ankara 2004, s.1-12.

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, Ankara, 1965, s.74.

gündüz tek düşünceleri şudur: Mısır, Halep, Şam'a kadı olabilmek de sonsuz mal ve servet edinsek! Mustafa Âli bu tür müderris ve kadıların toplantı ve meclislerde konuştukları tek şeyin "falan paşa bana şöyle iltifat etti, falan ağa bana şöyle değer verdi, beni falancadan daha üstün gördü" şeklinde öğünmeler olduğunu söyler. Mustafa Âli'ye göre, bilgisiz olduğu halde rüşvet ve resmî koruyucularına dayanarak müderrislik, kadılık ve müftülük görevlerine getirilenler ipekler, şallar giyerek başlarına kocaman sarıklar sararak halkın gözünü boyamaktadırlar. Bunlar gündüzleri resmî koruyucularının kapılarını aşındırmakta, geceleri sohbetlerde ve nefis yemek ziyafetleri ile bedenlerini beslemekte ve cenneti dünyada görüp zevk ve safa sürmektedirler. Bunlar kendi havalarına uymayan ve sohbetlerine katılmayan bilgili ve erdemli kişilere iftiralar atıp, onları etkisiz bırakmaktadırlar. *Artık erdemlilik aranmamaktadır ve erdemli, bilgili kişilere görevler verilmesi hayal olmuştur.*⁵

Daha sonra Koçi Beyin 1631'de Sultan IV. Murat'a sunduğu ünlü raporunda da dönemin müderrislerinin eleştirildiğini ve düzeltilme önerilerinin ele alındığını görüyoruz. Düzeltilme nasıl olacak? *"Değerli ile değersiz, bilenle bilmeyen ayırt edilecek. Görevler hakkı olanlara verilecek."* Önerinin özü budur.

Bütün bunlar bize *medrese öğretmenliği mesleğinin* nasıl yozlaştığını göstermektedir. Bu bozulmanın çeşitli nedenleri arasında devletin genel düzeninin bozulması, medrese hocalarının ekonomik durumlarının tatmin edici olmaması, medrese sisteminin yapısı, vs. gibi nedenler sayılabilir.

Medreselerin bilimsel üretimlerinin zayıf kalmasına ve sonunda bozulmalarına yol açan bu son iki neden üzerinde kısaca duralım:

Medrese hocalarının ekonomik durumu ve medrese sisteminin iç yapısı:

Müderrisler, medrese öğrencileri kendi medreselerinin vakıf gelirleriyle geçimlerini sağlıyorlardı. Ancak, sanıldığı aksine, vakıf gelirleri, onların yönetimi ve kullanımı nadiren tatmin edici idi. Müderrislerin ekonomik durumu genellikle yeterli değildi. Ayrıca medrese sistemi, müderrislerin akademik bakımdan yükselmelerini değişik biçimde düzenlemişti. Buna göre müderrisler genellikle birçok alanda ders okutuyorlar, uzun yıllar aynı görevde kalmayıp "hareket" denen bir uygulamaya göre bir süre sonra bir üst medreseye geçiyorlar, en sonunda da başta kadılık (hâkimlik) olmak üzere geliri çok daha yüksek ve istikrarlı olan devlet bürokrasisinin öteki mesleklerine giriyorlardı. Bu durum onların bir konuda derinleşmelerini ve bilimsel eserler vermelerini güçleştiriyordu.

Başka ifadelerle bu konuda şöyle çok önemli bir değerlendirme yapılabilir:

"Medreselerde öğretim yapan bilim adamlarının gerektiğinde doğrudan devlet hizmetine girmelerinin yadırganacak yönü yoktur. Günümüzde de üst

⁵ Mustafa Âli, *Kitabü't Tarih-i Künhü'l Abbar*, Haz. A. Uğur, Kayseri, 1997.

düzy devlet yönetimindeki kimselerin bir kısmı akademik hayattan (üniversitelerden) gelmişlerdir. Fakat üzerinde ısrarla durulacak husus, Osmanlı ulemâsının böyle bir tercihi *yaşamlarının gayesi* haline getirmiş olmalarıdır. Bu durum onları hızla siyasî olayların ortasına çekmiş, sık sık hizipleşmelere, yeniçerilerle işbirliği yapıp karışıklıklar çıkarmalarına neden olmuş, yalnızca bilimsel çalışmalarda bulunmaktan alkoymuştur. Sonuçta, sosyal, kültürel, siyasî, iktisadî ve askerî bir takım nedenlerin birleşmesiyle, Osmanlı'nın bilimsel verimliliği hızla düşmüş, üzerinde zihin yorulan bilim dalları sınırlı kalmış, günlük hayatta pratik faydaları bulunan fıkıh ve dinî bilimler gibi konulara ağırlık verilmiştir.”⁶

Daha sonraki yüzyıllarda medreselerin ve müderrislerin durumlarının düzeltilmesine çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır.

3. Enderun Mektebi öğretmenleri

Fatih döneminde geliştirilen ve Topkapı Sarayı içinde yer alan bu okulun amacı, esas olarak, Hıristiyan tebaadan alınan yetenekli çocukları iyi ve güvenilir devlet adamı ve asker yapmaktır. Doğrudan Padişaha bağlı olan bu okulda en bilgili ve yetkin öğretmenler eğitim ve öğretim yapmışlardır.⁷

4. Askerî ve teknik okul öğretmenleri

Osmanlılarda öteden beri mevcut ve XVIII. yüzyıldan itibaren yenileri açılan bazı askerî ve teknik okullar vardı. Bu kurumların öğretmenlerinden bir kısmı yabancı ya da azınlıklardan atanan teknik adamlardan, bir kısmı da, medreseyi bitirmiş, kendi çabaları ile teknik bilgiler öğrenmiş, Batı dillerini bilen Müslüman öğretmenlerden ve ustalardan oluşuyordu.

Örneğin, Kara Mühendisliği Askerî Okulu Başhocası olan matematik öğretmeni İshak Efendi Müslüman olmuş bir Musevi idi (öğretmenliği: 1816-1833).

Tıbbiye'ye Başhoca olarak atanan Dr. Bernard da Avusturyalı bir hekim idi (öğretmenliği: 1838-1844).

5. Azınlık ve yabancı okulları öğretmenleri

Osmanlı ülkelerindeki azınlıkların okullarında kendi yetiştirdikleri öğretmenler öğretim yapıyorlardı. Bunlar esas olarak din adamları idi.

⁶ Fahri Unan, “Medrese-Yönetim İlişkileri ve Osmanlı Medreselerinin İlmî Performansı Meselesi”, III. *Osmanlı Sempozyumu*, Ankara 1993. *Not*: Medreseler ve müderrislerle ilgili çok önemli değerlendirmeler için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Dinî Bilimler ve Ulemâ”, *Osmanlı Uygarlığı*, C.1 Ankara, 2003, s.242-265; Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*; Hulusi Lekesiz, “Osmanlı İlmî Zihniyeti: Teşekkülü, Gelişmesi ve Çözülmesi”, *Türk Yurdu*, Sayı 49. Eylül 1991, s.20-31. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (MÖ 1000-MS 2007)*.

⁷ Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, Ankara, 1984.

Yabancılar da Osmanlı ülkelerinde kolayca okul açabiliyorlardı. Öğretmenleri kendi ülkelerinden gelen, içinde görev yapacakları toplumları çok iyi tanıyan, onların dilini bilen, misyonerlik faaliyetleri esas amaçları olan kimselerdi.

Azınlık ve yabancı okulların öğretmenleri içinde Batıda müsbet bilimler öğrenimi görmüş değerli kişiler de vardı.

II. Tanzimat Döneminde Rüşdiye Mekteplerinin Açılışı ve Yeni Bir Tıp Öğretmen Yetiştirme Gereği

Osmanlı eğitiminde 1770'lerden başlayarak, önce askerî eğitim alanında bazı yenileşme çabaları görülür. Bu çabalar sonunda bir takım askerî okullar açılmıştır.

1839'da II. Mahmut'un son anlarında "Rüşdiye" denen sivil okulların açılmasına da gidilmiştir. Dönemin resmî belgelerinden anlaşıldığına göre Rüşdiyelerin açılma gerekçelerinin başlıcaları şunlardır:

1. Daha önce açılan askerî okullara ve kurulması düşünülen Darülfünûn (üniversite) ya da yüksek okullara nitelikli öğrenciler sağlayacak bir kaynak oluşturmak.
2. Giderek daha çok ihtiyaç duyulan nitelikli memurların yetişmesi için nitelikli bir öğrenci kaynağı sağlamak.
3. Askerî eğitimden sonra sivil eğitimde de yeniliklere gitme ve Tanzimat'ın ihtiyaç duyduğu aydınları yetiştirme gereği.
4. Geleneksel sıbyan mektebi ve medrese öğretiminin değişmekte olan dünya için gerekli müsbet bilgileri sağlayamaması.
5. Sıbyan mektepleri ve medreselerin ıslahındaki güçlükler ve belki de imkânsızlık nedeniyle, sıbyan mekteplerinin az üzerinde ve orta öğretimin ilk düzeyi sayılabilecek yeni bir okul sistemi kurmanın daha kolay olması.
6. Devletin kurtuluşu ve toplumun refah ve mutluluğunun her geçen gün eğitimin çağdaştırılıp geliştirilmesinde yattığının resmî makamlarca fark edilmesi.

Bu sonuncu gerekçe konusunda Meclis-i Umur-ı Nafia'nın 5 Şubat 1839 tarihinde hazırladığı lâyhada özetle şöyle denir: ⁸

"Eğitim ve bilim mutluluğun sermayesi, zenginliğin kaynağı, övünülecek bir şeydir. Eğitimle müsbet bilimlerin gelişmesi, sanayi ve ticaretin gelişmesini de sağlayacak, insanlığın ilerlemesine götürecektir. Matematik bilimleri harp tekniklerinin gelişmesine yol açacaktır. Özetle eğitimin

⁸ Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, C.15, Ankara, 2002, s.44.

geliştirilmesi ile sanayi, ticaret, iş, üretim imkânları artacak, askerlik ve savaş konusunda da bunun olumlu sonuçları görülecektir. Eğitimle dinî bilgiler de geliyeceğinden âhîret kurtuluşu da sağlanacaktır.”

İlk kez yeni sivil okullar olarak Padişahın 11 Şubat 1839 tarihli İradesi ile Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adliye adıyla İstanbul'da iki okul açılmıştır. Bunlar öğretim düzeyleri oldukça iyi olan ve ilk Rüşdiyeler olarak kabul edilen okullardır. Çocukların rüşd yaşına kadar yeni okullarda okumaları düşünüldüğü için bunlara Rüşdiye adını Padişah II. Mahmut vermiştir.

13 Ocak 1845'te Padişah Abdülmecit Bâb-ı Âli'ye (başbakanlığa) giderek Sadrazam (başbakan) ve tüm vezirlere (bakanlar) hitaben bir fermanı bildirmiştir. Bu fermanda yer alan ana fikirler şunlardır:⁹

1. O ana kadar askerî yenileşmeler dışında girilen işlerden sonuç alınamamıştır. Bu, muhtemelen işler esaslı ve ayrıntılı ele alınmadığından ileri gelmiştir.

2. Asıl ilerleme, ülkenin mamur olması ve halkın refaha kavuşmasıdır. Bu henüz sağlanamadığı için Padişah “gece gündüz üzüldüğünü, huzurunun yok olduğunu” ifade etmiştir.

3. Halkın cehaleti giderilmeli, eğitimi sağlanmalıdır.

4. Her düzeyde eğitimin verileceği, müsbet bilimler ve fenlerin okutulacağı okullar açılmalıdır. Eğitim din ve dünya için gerekli bilgileri kapsamalıdır.

5. Okullar ülkenin uygun olan her yerinde açılmalıdır.

6. Hükümet, yukarıdaki hususların sağlanması için alınması gerekli önlemleri bir an önce düşünmeli, bulmalı ve uygulamaya koymalıdır.

7. Padişah, bu önlemlerin alınması ve başarısının sağlanmasının kendisi için en önemli sorun ve iş (akdem-i umûr) olduğunu vurgulamıştır.

Padişah Abdülmecit'in bu İradesinden sonra hükümet eğitime daha çok önem vermeye başlamış ve 1847'de İstanbul'da nümûne olarak, başka deyişle “örnek”, “pilot” okul olarak beş adet Rüşdiye mektebi açılmıştır. Bunlar Davut Paşa, Bayezid, Üsküdar, Tophane, Bâbıâli civarında Ağa Camii Rüşdiye mektepleridir. O sırada Mekâtib-i Umumiye Müdürü (sonra Nazırı) olan Kemal Efendi bu konuda çok çaba harcamıştır. O 1850'de Avrupa'da 1 yıl kadar inceleme gezisi de yapmış, oralardaki okulları, öğretim yöntemlerini, ders araç gereçlerini incelemiş, gelirken bir çok harita ve yer küresi satın alarak beraberinde getirmiştir. 1853'de Padişahın İradesi ile İstanbul dışındaki 25 vilâyette de Rüşdiye mektepleri açılmaya başlanmıştır.¹⁰

⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (MÖ 1000-MS 2008)*, s.159-160.

¹⁰ Demirel, a.g.m., s.51-52.

Kızlar için de 1859'da İstanbul'da Sultanahmet İnas Rüşdiyesi açılmıştır. Buna At Meydanı İnas Rüşdiyesi, Cevri Kalfa (Usta) İnas Rüşdiyesi de denir.

Ahmet Cevdet Paşa, 1839'lardan, özellikle 1847'lerden itibaren Rüşdiye mektepleri açılmaya başlanmasını "binaya orta katından başlanması", yani ilköğretime el atılmadan daha üst düzeyde okullar açılması şeklinde yorumlar ve eleştirir.

Ancak, o yıllarda yetkililer ilköğretimin geliştirilmesi gereğini de düşünmüşler, fakat uygulamada bunun o an için çok kapsamlı ve zor olacağını fark ederek fazlaca ileri gidememişlerdir. Yine de Nisan 1847'de Padişah Abdülmecit'in İradesiyle Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından sıbyan mektepleri öğretmenlerine hitaben bir *Tâlimat* yayımlanmıştır. Bu *Tâlimat* sıbyan mekteplerini, yani ilkokulları 4 yıl ve onların üzerinde Rüşdiye mekteplerini 2 yıl olarak yapılandırarak toplam *6 yıl zorunlu öğrenim* şartını getirir... Bu *Tâlimat*'ta eğitim öğretim yöntemleri öğretmenlerin pedagojik tutum ve davranışları, ekonomik durumları, okulların teftişi, öğrenci disiplini... konularında çok önemli ve çağından ileri hükümler vardır. Örneğin *falaka* cezasını yasal olarak ilk kez bu *Tâlimat* kaldırmıştır.¹¹

Ancak, ilköğretimde yenileşmelerin uygulanmaya konması ve öğretmenlerin yeni yöntemlere göre öğretim yapmaları (usûl-i cedid hareketi) özellikle 1868-1870'lerden itibaren gelişmeye başlamıştır.

Sonuç olarak, 1839-1847 yılları arasındaki eğitim çabalarına baktığımızda şöyle bir belirleme yapmamız uygun olacaktır: O yıllarda Rüşdiye denen, sıbyan mekteplerinin yani oldukça yüzeysel bir öğretim yapan ilkokulların üzerinde yeni bir okul tipi oluşturulmuş ve geliştirilmektedir. Bu çalışmaların başarılı olması için çok önemli bir unsura daha ihtiyaç vardır: Yeni kurulmakta olan Rüşdiye mektepleri için yetiştirilmiş yeni bir öğretmen! Bu çok daha zor ve o ölçüde gereklidir, çünkü Rüşdiye mekteplerindeki öğretimin başarısı böyle yeni bir anlayışla yetiştirilmiş öğretmenlere bağlıdır. Bu öğretmenler de 1848'de açılan Darülmualimîn adındaki öğretmen okulunda yetiştirilecektir.

III. *Darülmualimîn'in Açılışı, İlk Nizamnamesi, Öğretimi*

Günümüzde öğretmen yetiştiren kurumların başlangıcı ve bir ölçüde atası sayılması gereken ve Mart 2008'de 160. kuruluş yılını anıp kutladığımız Darülmualimîn üzerinde biraz daha ayrıntılı durmakta yarar vardır.

A) *Darülmualimîn'in açılışına doğru*

Yukarıdaki belgeler ve bilgilerden Rüşdiyeler için yeni bir öğretmen tipi yetiştirme gereğinin ortaya çıktığı açıkça görülüyor.

¹¹ Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Tâlimatı", *OTAM*, Sayı 5/1994, Ankara, 1994.

Bu yeni tip öğretmenler nasıl yetiştirilecekti? Bu öğretmenler, kaçınılmaz olarak, yine de Tanzimat döneminin zorunlu bir özelliğini taşıyacaklardı:

Eldeki eski malzemedен, eski ve geleneksel insan unsurundan yeni bir öğretmen tipi yetiştirilmesi... Böylece, açılacak öğretmen okulunun öğrencileri başka kaynak olmadığı için medreselerden aktarılacak, öğretmenleri de medrese hocalarından seçilecekti. Bu şekilde alınan öğrencilere cüzi bir burs ve yatılılık imkânı tanınarak, onların yeni girecekleri bu okulu benimseyecekleri düşünülmüştü.¹² Ancak, 1848'den beri kimi hocaların Mühendishane'den ya da subaylardan da atandığı düşünülürse, Darülmualimîn'in yine de ileri bir anlayışın ürünü olduğu anlaşılır.

Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin 25 Temmuz 1847 (11 Şaban 1263) tarihli bir mazbatasında, Darülmualimîn'in açılma gerekçeleri ve böyle bir kuruma ihtiyaç olduğu çok açık biçimde vurgulanmıştır. Bu gerekçeleri biz maddeler haline getirerek bugünkü dille şöyle belirleyebiliriz:¹³

a) Ülkenin eğitim sistemi ve medreseler zamanla bozulmuştur.

b) Sıbyan mekteplerindeki hocalar kendilerine verilen *Tâlimat* gereğince bu kurumların derslerini okutabilirlerse de bu hocalar içinde Rüşdiye mekteplerinin derslerini, özellikle matematik ve öteki yeni (dünyevî) dersleri okutacak kimseler yoktur.

c) Her tür bilim ve fenni öğretmeye muktedir öğretmenler yetiştirilmelidir.

ç) Ancak, şu anda öncelikle Rüşdiye mekteplerini düzene koymak gereklidir. Bu da, bu okullardaki öğretim yöntemlerini düzene koymakla olur.

d) Öğretim yöntemlerinin düzene konması, kısa sürede ve kolayca öğretim yapılması yollarının bulunup uygulanması demektir.

e) Sıbyan mektepleri ile onların üstündeki Rüşdiye mekteplerinde öğrenciler toplam en çok 9 yıl kalabileceğinden, bu öğrencilerin zamanlarının boş yere geçirilmemesi için öğretim yöntemlerini bilen yetkin öğretmenlere ihtiyaç vardır.

f) Öğretim yöntemleri açılacak Darülmualimîn'de öğretilecek, oradan yetişen öğretmenler de çocuklara uygulayacaklardır.

¹² Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.1-2, İstanbul, 1977, s.572.

¹³ BOA, *İrade Dabîliye*, No 8034, *Hicrî 1263*. Bu 8034 Nolu belgenin önemini ilk vurgulayan ve ona atıflar yapıp kısa bir parçasını da yayımlayan Cemil Öztürk'tür (Mart 1991 tarihli Doktora Tezi, s.5). Daha sonra Tayyip Duman ve H. Hüseyin Dilâver de bu belgeyi aynen çevirmeden genel olarak özetleyip, ana fikirlerine değinmişlerdir (1996). Biz ise, 8034 Nolu belgenin aslını okuyarak onun bazı hükümlerini bugünkü dille maddeler halinde vermeyi tercih ettik (Y. Akyüz).

g) Eğitim ve öğretim yöntemlerini bilen bilgili öğretmenlerin yetiştirilmesi eğitim alanındaki düzenlemeler içinde en önde gelen bir husustur.

h) Bunun için Darümuallimîn adında bir öğretmen okulu açılacaktır. Bu kurumun bir müdürü, Farsça hocası, Mühendishane'den atanan bir Matematik ve Coğrafya hocası olacak, kuruma otuz öğrenci alınacaktır.

i) Darümuallimîn öğretmenleri, müdürün huzurunda ve kendi aralarında uygun biçimde ders anlatma çalışmaları yapacaklardır (bu bir çeşit öğretim yöntemlerini geliştirme çalışmasıdır).

B) Darümuallimîn'in açılışı

Böylece, Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin başına getirilen, sonra Paşa olarak birkaç kez Maarif Nazırlığı (Eğitim Bakanlığı) yapan Ahmet Kemal Efendinin öncülüğü ile ilk kez bir erkek öğretmen okulu *Darümuallimîn* adıyla 16 Mart 1848 perşembe günü Fatih'te açıldı (Hicrî 10 Rebîülâhîr 1264). Bu açılış Türk öğretmeninin meslek tarihinde son derece önemli bir olaydır. Bu okula sonraları *Darümuallimîn-i Rüşdî* de denmiştir.

Okulun açılışı, 29 Mart 1848 tarihli ve 372 Nolu *Takvîm-i Vekâyî* gazetesinde haber olarak verilmiştir. Bu haberde, eğitim ve öğretimin geliştirilmesinde karşılaşılan güçlüklerin ancak kolay öğretim yöntemlerinin bulunması ile çözülebileceği, işte Darümuallimîn'in bunu gerçekleştirmek ve ilerde, okullar için gerekli öğretmenleri sağlamak amacıyla açıldığı belirtiliyordu. Bu önemli belge doğrudan *Takvîm-i Vekâyî*'den ilk kez tarafımızdan bugünkü dile çevrilmiş ve aşağıda sunulmuştur.¹⁴

“(…) Devletin ve milletin mutluluğunun temeli olan halkın eğitimi gibi hayırlı ve yararlı bir konuya fazlasıyla önem veren ve bunun için gerekli yolların sağlanması ve gerçekleştirilmesine sürekli olarak özen gösteren Padişahımızın önceden çıkardıkları bir Fermana göre eğitimin geliştirilme yollarını ve düzenlenmesini görüşmek amacıyla ünlü ulemâ ve eğitimcilerden oluşan Meclis-i Maarif-i Umumiye adıyla bu işler için bir meclis kurulmuştu. Yüce Tanrı'nın yardımıyla, bilimlerin yayılması ve özendirilmesi ve bunu kolaylaştırıcı yolların bulunması sürekli olarak adıgeçen mecliste görüşülmekte ve bunun olumlu sonucuna göre Padişahımız sayesinde mekteplerin düzeni yoluna girmektedir. Gerçekten, mekteplerde çocuklara eğitim ve öğretimi yaptırılacak yüce bilimler ve gerekli fenlerin öğretimi ve anlatılmasının kolay bir yöntemi bulunmazsa, öğretimde yine güçlüklerden kurtulunamaz. Bu nedenle, böyle bir kolay öğretim yönteminin öğretileceği ve ilerde mektepler için öğretmene ihtiyaç duyuldukça oradan alınmak üzere bir Darümuallimîn (erkek öğretmen okulu) kurulup binasının yapılmasına ilişkin Padişahımızın İradesi yayımlanmıştı. Bu İrade gereğince adıgeçen Darümuallimîn'in yerinin uygunluğu nedeniyle Fatih

¹⁴ *Takvîm-i Vekâyî*, 23 R 1264, No 372.

civarında temeli atılmıştı. Şimdi tümüyle bitmiş olup öğretmenleri ve öğrencileri dahi araştırılıp sağlanmıştı. Padişahımızın bu başarısı Tanrı'nın yardımının da bir göstergesidir. Darümuallimîn'in şanlı ülkemize yaraşır şekilde açılışı için çıkarılan emir gereğince, adıgeçen Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin saygıdeğer tüm üyeleri, bu (içinde bulunduğumuz) Rebülâhir ayının onuncu perşembe günü oraya gitmişler, Darümuallimîn'in öğretmenleri ve öğrencileri de hazır bulunmuşlar ve kurumun açılışı yapılmıştır. Darümuallimîn'in kurulma nedenleri ile sağlayacağı yararlarla ilişkin olarak Arapça hocası saygıdeğer Yahya Efendi tarafından uygun sözler söylendikten sonra ilk derse başlanmış ve bitiminde, çok hayırlı işler yapan Padişahımızın ömrü ve şanının artması için yüce Tanrı'ya dua edilip geri dönmüştür.”

Takvim-i Vekayi'de Darümuallimîn'in 16 Mart 1848 tarihinde açılışı ile ilgili olarak yayımlanan bu önemli haberde dikkati çeken temel fikirler şunlardır:

- a) Devletin ve milletin mutluluğu eğitimin geliştirilmesiyle sağlanır.
- b) Eğitimin geliştirilme yolları ve düzenlenmesi Meclis-i Maarif-i Umumiye'de sürekli olarak görüşülmektedir.
- c) Okullarda derslerin ve bilimlerin kolay ve hızlı öğretim yolları bulunmazsa öğretimde yine güçlüklerden kurtulunmayacaktır.
- ç) Darümuallimîn adındaki erkek öğretmen okulu öğretimi kolaylaştıracak yöntemlerin bulunup öğretileceği bir yer olacaktır.
- d) Gerek Rüşdiyeler, gerek ilerde mektepler için öğretmen ihtiyacı duyuldukça bunlar Darümuallimîn'den sağlanacaktır.

Görüldüğü gibi, Darümuallimîn'in açılış haberi, onun etkili öğretim yöntemlerini bulup öğretmen adaylarına öğretmek amacını vurgulamakta ve bu tür yöntemler bulunmazsa eğitim öğretimde bir yenileşmenin ve gelişmenin sağlanamayacağını ifade etmektedir. Bu görüşler Türkiye'de o yıllarda artık eğitim öğretim yöntemlerinde yenileşme ve bilimselleşme ihtiyacının kuvvetle duyulduğunu gösterdiği için çok önemlidir.

Burada, Darümuallimîn'in açılış tarihi ve açılış haberine ilişkin bazı önemli eserlerin tümünde rastlanan farklı tarihlere değinmemiz gerekli olmuştur:

- a) Darümuallimîn'in açılış tarihini Nafi Atuf (Kansu) 1847 olarak göstermektedir (N. Atuf, 1930, C.I, s.113). Osman Ergin'de de aynı tarih vardır (O. Ergin, 1977, C.1-2, s.571).

Oysa, Darümuallimîn'in açılış tarihi kesin olarak Hicrî 10 Rebülâhir 1264'tür ve bu Milâdî 16 Mart 1848 tarihine rastgelmektedir.

- b) Darümuallimîn'in açılışı ile ilgili ve az yukarıda çevirisini verdiğimiz *Takvim-i Vekayi*'deki haberin tarihine gelince

Mahmut Cevat aslı eski harfli olan eserinde “bu tebliğ (haber) 23 Rebîülevvel 1264 tarih ve 372 numaralı *Takvim-i Vekayi*’de yayımlanmıştır” diyerek oradan haberin bir kısmını alır (M. Cevat, 1338, s.39).

Daha sonra, Mahmut Cevat’a atf yapan Osman Ergin aynı tarihi tekrarlar (O. Ergin, 1977, C.1-2, s.571).

Mahmut Cevat’ın değerli eserini Latin harflerine kazandıranlarda da Mahmut Cevat’taki yanlış tarihin dipnotunda düzeltilmeden aynen verildiğini görüyoruz. Bu iki eser şunlardır: 1. (T. Kayaoğlu, 2001, s.36); 2. (M. Ergün, T. Duman, S. Arıbaş, H.H. Dilâver, 2002, s.29). Bu eserlerde de bu tarih 28 Şubat 1848 olarak yanlış verilmiştir.

A. Özcan’ın da bir makalesinde aynı yanlış tarih, yani 23 Rebîülevvel 1264 tekrarlanmıştır (A. Özcan, 1992, s.444, dip n. 9).

Cemil Öztürk’ün öğretmen yetiştirme konusundaki iki önemli eserinde de O. Ergin’e atf yapılarak Darümuallimîn’in açılışını haber veren *Takvim-i Vekayi*’nin tarihi 23 Rebîülevvel 1264 olarak gösterilmiştir (C. Öztürk, 1996, s.4, dip n. 26; C. Öztürk, 2005, s.208, dip n. 26).

Oysa, *Takvim-i Vekayi*’nin Darümuallimîn’in açılışını haber veren 372 numaralı sayısının tarihinin 23 Rebîülâhîr 1264 olması gerekir ve bunun Milâdî karşılığı 29 Mart 1848’dir. Zaten, o haberin içinde şu cümle çok önemlidir ve her şeyi açıklamaya yeter: “... bu Rebîülâhîr ayının onuncu perşembe günü ...” Demek ki, Darümuallimîn’in açılışı 10 Rebîülâhîr 1264’de yani 16 Mart 1848 perşembe günü gerçekleşiyor ve *henüz Rebîülâhîr ayı sona ermeden* haber yayımlanıyor, çünkü, “içinde bulunduğumuz ay” anlamında “bu Rebîülâhîr ayında” deniyor. Zaten 16 Mart 1848’de açılışı yapılan bir kurumun bu açılış töreni hakkında 17 gün öncesinden, yani 28 Şubat 1848’de bir haber yayımlanması mümkün müdür?

O zaman şu soruyu cevaplayabilmemiz gerekiyor: *Yukarıda adları geçen çok önemli eğitim tarihi eserlerinde böyle bir hata nasıl olabiliyor? Yanlış bir tarihleme seksen yıldan fazla nasıl sürebilir?*

Kanımızca bu sorunun cevabı şudur:

Hata Mahmut Cevat’tan kaynaklanıyor, çünkü bu konuda *Takvim-i Vekayi*’i zikreden ilk kaynak odur. *Takvim-i Vekayi*’nin ilgili sayısının üzerinde açıkça “Rebîülâhîr” yazmıyor, sadece, kısaltılmış olarak “23 R 1264” yazıyor. Kuşkusuz “R”nin anlamını çok iyi bilen Mahmut Cevat, dalgınlık eseri olarak bunu 23 Rebîülevvel 1264 olarak okuyup kitabına geçiriyor. Oysa, Arabî ayların kısaltılmasında “R”nin karşılığı “Rebîülâhîr”dir (Bkz. F. R. Unat, 1959, s.98). Böylece 23 R 1264’ü 23 Rebîülâhîr 1264 olarak okuması gerekirdi. Bunun da Milâdî karşılığı 29 Mart 1848’dir. Mahmut Cevat, ikinci bir dalgınlık eseri, haberin içindeki “bu Rebîülâhîr ayının ...” sözcüğünü fark etmediği gibi, 16

Mart 1848'de açılan bir okulun açıldığına ilişkin haberin daha önce verilemeyeceğini de gözden geçiriyor... Daha sonra O. Ergin M. Cevat'tan bu yanlış alıntıyı kontrol etmeden alıyor ve yanlış bilgi çok geniş bir yayılma alanı bulmak üzere ikinci bir kaynağa sahip oluyor...

C) *Darümuallimîn'in ilk Nizamnamesi*

1848'de Darümuallimîn adıyla bir meslek okulu açılması Türk eğitim tarihinde çok önemli bir yenilik ve Türk öğretmen yetiştirme tarihinde bir dönüm noktasıdır.

Darümuallimîn'e önce, "Başhoca" unvanı ile, Denizlili Yahya Efendi adında bilgili ve yaşlı bir medrese hocası yönetici olarak atanmış ve o, Ağustos 1850'ye kadar bu görevde kalmıştır.

14 Ağustos 1850'de bu kez Ahmet Cevdet Efendi (sonra Paşa) "Müdür" unvanı ile, okulun başına getirilmiştir. O tarihte o, 28 yaşında, medrese mezunu, kafasının içi aydınlık bir bilgidir ve kendi çabaları ile Fransızca öğrenmeye çalışmakta, Batıdaki eğitim ve çeşitli alanlardaki gelişmeleri öğrenmek istemektedir. Sonraki yıllarda Ahmet Cevdet Paşa üç kez Eğitim Bakanlığı'nda (1873-1876 yılları arasında) ve çeşitli Bakanlıklarda bulunmuş, okul kitapları, hukuk ve tarih alanında değerli eserler vermiştir.

Ahmet Cevdet Efendi Darümuallimîn için 1 Mayıs 1851 tarihli olarak bir *Nizamname* kaleme almış ve bu belge aşağıda (Ç) altbaşlığı altında inceleyeceğimiz gibi, ilgili Meclislerden geçerek sonunda Padişah Abdülmecit'in (1839-1861) bir İradesi ile uygulamaya konmuştur. Bu belgeleri Ankara Üniversitesi Eğitim (Bilimleri) Fakültesi'ne Dr. Asistan (Araş. Gör.) olarak girdiğimiz 1968'den başlayarak 21 yıl süren bir araştırmadan sonra Temmuz 1989'da İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulup Mart 1990'da Millî Eğitim Bakanlığı'nın *Millî Eğitim* dergisinde geniş açıklama ve yorumlarla öğretmen ve eğitimcilerimizin bilgisine sunma mutluluğuna eriştik.¹⁵

Ahmet Cevdet Efendi *Nizamname*'ye "Selh-i C 67" tarihini koymuştur. Bu, Hicrî 1267 yılı Cemaziyelâhir ayının son günü anlamına gelmektedir ve gerek F. Reşit Unat'ın TTK yayını olan *Hicrî Taripleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*'na göre, gerek Gazi A. Muhtar Paşanın *Takvîmü's - Sinîn* adlı çevirme kılavuzuna göre 1 Mayıs 1851 tarihine rastlamaktadır. Ancak, Yücel Dağlı-Cumhure Üçer'in TTK'nun yayını olan *Tarih Çevirme Kılavuzu*'nda (C. 5) bu tarih 2 Mayıs 1851'e rastlamaktadır.

¹⁵ Yahya Akyüz, "Darümuallimîn'in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa", *Millî Eğitim*, Sayı 95, Mart 1990, s.3-20..

Öğrencilerin giriş sınavında *Arapçayı* anlayacak kadar bilmeleri şartı getirildiği için programda bu ders yer almıyor. Bu ayrıca Ahmet Cevdet Efendinin öğrencileri zor ve gereksiz bir çabadan ve medresenin etkisinden kurtarma girişimlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

4. Öğretmenlik bir meslektir. Bu mesleğin okulu vardır. *Nizamname*, bu okulun dışından da mesleğe girilebileceği şeklinde bir hükme yer vermiyor. Programın ilk dersinin bir öğretim yöntemi dersi olması da Darümuallimin'in öğretmenlik mesleğinin tek kaynağı olarak görüldüğünün kesin kanıtıdır.

5. Ahmet Cevdet Efendi, bu *Nizamname* ile, çağdaş bir anlayışla, ilk kez “öğretmenin saygınlığı” kavramı üzerinde duruyor ve bu saygınlığın nasıl sağlanıp korunacağını açıklıyor. Yukarıdaki maddelerde özetlediğimiz ilkelerin yanında, aşağıdaki ilkeler ve görüşlerle de o, öğretmenin saygınlığının sağlanması ve korunması gerektiğini vurguluyor:

a) Okulun öğrencileri, o sırada başka kaynak bulunmadığından, medreselerden aktarılan öğrencilerdir. Onların medrese alışkanlıklarını bırakmaları ve Recep, Şaban, Ramazan aylarında “cerre” çıkmamaları, yani taşraya gidip dinî vaaz vs. vermemeleri isteniyor. Çünkü, Ahmet Cevdet Efendiye göre cerre çıkıp vaaz vermenin karşılığında köylüden, halktan para ve yiyecek, giyecek toplamak “dilencilik”tir ve bu “öğretmenin vakar ve temkini” yani “saygınlığı ve ağırlıklılığı” ile bağdaşmaz. Ayrıca, Ahmet Cevdet Efendiye göre Darümuallimin, medresenin bir uzantısı da değildir. Bu kurum, yeni bir anlayışla, medrese zihniyetinden uzak öğretmenler yetiştirecektir.

Çağdaş anlamda “öğretmenin saygınlığı” kavramı ve bunun önemi ilk kez bu belgelerde geçmektedir. Bu, Türk öğretmeninin meslek taribinde son derece önemli, çağdaş bir düşünce ve uygulamadır.

b) Öğretmen adayları çok ve ciddi çalışarak kendilerini iyi yetiştirmelidirler. Böylece, öğretmenin “iyi yetişmesi ve bilgili olması” da onun saygınlığının, etkinliğinin ve başarısının önemli bir şartı olarak görülüyor.

c) Öğretmen okulu öğrencilerinin “cerre çıkıp dilenmekten kurtarılmaları” ve kendilerini yalnızca derslerine verebilmeleri için onlara dolgunca burs verilmesi gerekir. Ahmet Cevdet Efendi bunun iki şekilde sağlanacağını söylüyor. Okulun öğrenci sayısı 30'dan 20'ye indirilecek ve azaltılan 10 öğrencinin bursu, okulda tutulan 20 öğrenciye paylaştırılacaktır. Ayrıca, Ahmet Cevdet Efendi Padişah'tan bursların daha da yükseltileceği sözünü aldığını belirtiyor. Böylece o, öğretmenin ekonomik durumunun tatmin edici olmasının onun “saygınlığının” ve kendisini başarılı biçimde mesleğine vermesinin şartlarından biri olduğunu fark ediyor ve vurguluyor.

ç) Ahmet Cevdet Efendi, öğretmen yetiştirmede nicelikten çok niteliğin göz önünde tutulmasının uygun olduğu görüşündedir. Bunu hem öğretmenin saygınlığı açısından gerekli görüyor, hem de planlama açısından... Şöyle ki,

“Rüşdiye mekteplerinin o anki durumuna göre, Darümuallimîn öğrencilerinin sayısı fazladır” diyor. Ancak, Ahmet Cevdet Efendi, nitelikli öğretmen yetiştirmek amacıyla öğretmenleri yeterli sayıda yetiştirme planlaması yaparken, o tarihten itibaren on yıl kadar bir süre içinde Rüşdiye mekteplerinin sayıca artacağını iyi hesaplayamıyor ve aşağıda inceleyeceğimiz gibi Darümuallimîn mezunu olan öğretmenler sayıca yetersiz kalıyor ve bunun da meslek dışı atamalara gidilmesi gibi olumsuz sonuçları ortaya çıkıyor.

d) Mezunlar, göreve atanıncaya kadar, bilgilerini pekiştirmeleri için, maaşları da verilerek Darümuallimîn'de tutulacaklardır.

e) Mezunlar, başarı derecelerine göre bir sıra ile göreve atanacaklardır. Sırası geldiğinde atanacağı öğretim görevini beğenmeyen mezunun elinden diploması alınacak ve ona bir daha öğretmenlik veya bir eğitim görevi verilmeyecektir.

Ancak, Darümuallimîn, daha sonraki yıllarda medresenin etkisinde kalmış ve bu durum II. Meşrutiyet dönemine, 1909'a kadar sürmüştür.

Ç) Darümuallimîn'in İlk Nizamnamesi ile ilgili İrade

Darümuallimîn Nizamnamesi'ni 1990'da yayımlamakla beraber, onunla ilgili İrade'yi o zaman yayımlamamıştık. Şimdi burada, bu İrade ve ondan önceki kararlar, yazışmalar ilk kez yayımlanmakta ve yorumlanmaktadır.¹⁶

Bu belgeler, açıklama kolaylığı nedeniyle önce tarafımızdan numaralanacak, sonra bunlardan Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye ait ve en uzun olanının (Belge 1) hem kendi okunuşu, hem de bugünkü dille anlamı verilecektir. Diğer 2, 3 ve 4 nolu belgelerin ise yalnızca özet olarak anlamının verilmesi ile yetinilecektir.

¹⁶ Bu İrade ve ondan önceki kararlar ve yazışmalar *Darümuallimîn Nizamnamesi* ve Takrir ile aynı zarf içindedir ve aynı tasnif numarasını taşımaktadır: BOA, *İrade, Meclis-i Vâlâ*, No 6894, *Hicrî* 1267.

BELGE 3

عظمتو انتم حضرتي

والعلمينك اساسي اصول و نظامانہ دار مدرسہ انہيک تقريرہ بر نظم نظامنامہ داوایہ مجلس معارف عمومیہ مک سنکرات دانوسہ سابق مجور مضطر نظر کارا بر طبقہ
انجمنہ تقدیم قرنی مضطر غرقہ مجلس دادودہ بارہوہ ذمہ کوسر لریک جدید نظامنامہ مذکور احکامی بوسہ بودہ دستوالعمل نظر ادرسدہ دارالعلمین موجز و طلبہ مک بارہوہ
تتبع معاندینک بر نظردہ مضطر تخصیص واعطاسی تذکر اولسدہ ابرج اولج بقہ فرخیدہ امر در زمانہ صفیہ شہرباری شرفنوح وحدہ دیو بودہ اراک کورہ جگہ دارسی
بیانہ مکہ سادری زقیم تقدیم انتم

BELGE 4

مدرسیہ دارالعلمینک
تقدیم اولج
تذکر اولج
صفیہ شہرباری
مجلس معارف عمومیہ
انجمنہ تقدیم قرنی
دار مدرسہ انہيک
تقريرہ بر نظم
نظامنامہ
داوایہ
مجلس
معارف
عمومیہ
مک
سنکرات
دانوسہ
سابق
مجور
مضطر
نظر
کارا
بر
طبقہ
انجمنہ
تقدیم
قرنی
مضطر
غرقہ
مجلس
دادودہ
بارہوہ
ذمہ
کوسر
لریک
جدید
نظامنامہ
مذکور
احکامی
بوسہ
بودہ
دستوالعمل
نظر
ادرسدہ
دارالعلمین
موجز
و
طلبہ
مک
بارہوہ
تتبع
معاندینک
بر
نظردہ
مضطر
تخصیص
واعطاسی
تذکر
اولسدہ
ابرج
اولج
بقہ
فرخیدہ
امر
در
زمانہ
صفیہ
شہرباری
شرفنوح
وحدہ
دیو
بودہ
اراک
کورہ
جگہ
دارسی
بیانہ
مکہ
سادری
زقیم
تقدیم
انتم

BELGE 1'in aynen okunuşu

Meclis-i Maarif-i Umumiye azasından Darülmüallimîn Müdürü tayin buyurulmuş olan mekremetlu Cevdet Efendi dâilerinin Meclis-i âcizanemize ita eylediği bir kıta Takririnde Darülmüallimîn-i mezkûr mekâtib-i rüşdiyyenin ruhu mesabesinde olduğundan esas-ı usûl ve nizamatına kuvvet ve istihkâm vermek mekâtipçe en evvel düşünülecek mevaddan ve bu dahi zikrolunan Darülmüallimîn'in nizamât-ı kaviyyeye rabtı ve maaşlarının ziyadeleştirilmesiyle hasıl olacağı bedihiyattan idüğü beyan ve iş'ar kılınmış ve olhalde icrâsı lâzım gelen usûlü hâvi mumaileyhin kaleme almış olduğu bir kıt'a Nizamname leffen takdim olunmuş olup vakıa işbu Darülmüallimîn'in bir taht-ı nizâm ve rabıtaya idhali lâzımeden olarak bu dahi evvel emirde talebeyi ihtiyaçtan tahlisle Takrir-i mezkûra melfûf Nizamname usûlü üzere bunların aleddevam çalıştırılmalarıyla olabileceğinden ve bir de bunlar bu suretle tahsile bezl-i mechud eyledikleri halde bunların içinde bazı fart-ı zekâveti olanlar az vakit zarfında mekteb-i rüşdiye hocalığına kesb-i liyâkat ile Darülmüallimîn'e devam etmeğe mecbur olmayarak bir müddet daha mekâti hizmetinde istihdam ile hem mekâtipçe az masrafla pek çok işe yarayacakları ve hem de mekâtip hizmetinde kesb-i meleke

ve mehareti etmiş olacaklarından bir mekteb-i rüşdiye hocası lâzım geldiği halde tam malûmatlı hocaların mevcut bulunması muhassenât-ı adideyi mucib olacağından talebe-i merkûmenin iktidar olunması icab-ı halden olup ancak otuz kişiye lüzum görünmeyerek o kadar kimesneyi iktidar masarîf-ı kesîreye mevkûf olduktan başka idare ve talimlerinde suubet derkâr olmakdan nâşi bunların adedlerinin taklîli her veçhile muvafîk-ı maslahat düşeceğine mebni kendilerinin yirmi nefere tenzil olunarak şimdiden otuz nefere verilmekte olan dokuzyüz kuruşun üzerine mâhiye yediyüz kuruş zammı hususu dahi irade-i keramet ifade-i cenâb-ı zillullâhi mukteza-yı celîlinden olmağın bu surette mezkûr yirmi kişinin maaşları seksen kuruş olarak hadd-i lâyıkhına iblâğ olunmuş olacağından ol suretle icabı bilicra mezkûr Nizamnamenin bundan böyle düstûru'l-amel tutulması Meclis-i Maarif-i Umumiye'de tezekkür olunmuş ve mâruzzikr Takrir ile Nizamname matviyyen takdim kılınmış ise de husus-ı mezkûr hakkında her ne vechile irade-i aliye-i vekâletpenâhileri bîdirîğ buyrulur ise olvechile icra-yı iktizasına mübâderet olunacağı muhat-ı ilmi-i âlem-arâ-yı hazret-i sadaretpenâhileri buyruldukda olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyülemrindir.

3 Recep, sene 67

.

(Meclis-i Maarif-i Umumiye üyelerinin mühürleri. İki üyenin adının altında "nâmizac" yazılıdır.)

BELGE 1'in bugünkü dile çevrilisi

Meclis-i Maarif-i Umumiye üyelerinden Darülmuallimîn Müdürü atanmış bulunan saygıdeğer Cevdet Efendi Meclisimize sunduğu bir Takririnde söz konusu Darülmuallimîn'in Rüşdiye mekteplerinin ruhu durumunda olduğundan çalışma yöntemi ve işleyiş düzenini güçlendirmenin en önce düşünülmesi gereken bir husus olduğunu, bunun da Darülmuallimîn'in düzeninin sağlam ilkelere bağlanması ve öğrenci maaşlarının artırılması ile sağlanabileceğinin âşikar olduğunu bildirmektedir. Bunun için, uygulanması gereken yöntemlere ilişkin kendisinin kaleme aldığı bir Nizamname zarf içinde (ilişikte) sunulmuştur. Gerçekten Darülmuallimîn'e bir çeki düzen verilmesi gereklidir. Bu da öğrencilerini ekonomik ihtiyaçtan kurtarmak ve sözü geçen Nizamname'ye uygun olarak sürekli çalıştırmakla sağlanabilir. Ayrıca, öğrenciler böyle ciddi çalışırken içlerinden çok zeki olanlar kısa sürede Rüşdiye mektebi öğretmenliği yapma yeteneği kazanacaklarından onlar artık Darülmuallimîn'e devama mecbur tutulmayıp bir süre de mekteplerin hizmetinde kullanılacaklar, böylece hem az masrafla pek çok işe yarayacaklar, hem de mektep işlerinde deneyim ve yetenek kazanacaklardır. Bu şekilde, bir Rüşdiye öğretmenine ihtiyaç

olduğunda tam bilgili öğretmenler el altında bulunmuş olacaktır. Bu nedenle, Darülmualimîn öğrencilerinin maaşlarının artırılması gereklidir. Fakat, şu anda mevcut otuz öğrenciye ihtiyaç görünmemektedir. Ayrıca bu kadar öğrencinin maaşını yükseltmek çok masrafa yol açacağı gibi, yönetim ve öğretimlerinde de güçlük bulunacağı açıktır. Bu nedenle öğrenci sayısının yirmiye indirilmesi her açıdan uygun düşecektir. Böylece, otuz kişiye verilmekte olan dokuzyüz kuruşa ayda yediyüz kuruş daha Padişahın emri gereği zam yapılacak ve yirmi öğrencinin her birinin aylığı seksen kuruşa çıkarılarak lâıyk olduğu düzeye yükseltilmiş olacaktır. Adıgeçen Nizamname'nin bundan böyle esas alınıp uygulanması Meclis-i Maarif-i Umumiye'de görüşülmüştür. Müdür Cevdet Efendinin Takriri ve hazırladığı Nizamname zarf içinde (ilişikte) sunulmuştur. Bu konuda hükümetimizin emirleri her ne ise onun gereğinin yapılacağı saygı ile bilginize sunulur.

3 Recep, sene 67

.

(Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin onbeş üyesinin mührü vardır. İki üyenin "rahatsız" olduğu için bulunmadığı belirtilmiştir.)

BELGE 2'nin özeti

Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin yukarıdaki görüş ve önerilerinin altında Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin 17 Recep 67 tarihli bir yazısı vardır. Burada, konunun kısa bir özeti verilerek orada da ele alındığı belirtilmekte, durum Sadrazamın bilgisine sunulmaktadır.

BELGE 3'ün özeti

Bu belge Sadrazamın kaleminden çıkmış, Padişaha sunulmuştur. Burada Sadrazam konuyu daha da özetleyip yukarıdaki belge 1 ve 2'yi de ekleyerek Padişaha arz etmekte ve onun emirleri her ne ise ona göre işlem yapılacağını bilgisine sunmaktadır. 28 Recep 267

BELGE 4'ün özeti

Sadrazamın sunu belgesinin altına âdet olduğu üzere eğik yazılan bu belge Padişahın İradesi'dir. Padişahın emri üç maddede toplanabilir:

- Bundan böyle *Darülmualimîn Nizamnamesi*'nin hükümleri uygulanmalıdır.
- Darülmualimîn öğrencilerinin sayısı yirmiye indirilmelidir.
- Darülmualimîn öğrencilerinin maaşları belgelerde belirtildiği gibi yükseltilmelidir.

Gurre-i Şaban 67

Bunlardan önce okunuşunu, sonra bugünkü dile çevrilişini verdiğimiz Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye ait belgedeki (BELGE 1) görüş ve önerileri maddeleştirerek özet halinde sunmak çok yararlı olacaktır:

BELGE 1'deki temel görüş ve öneriler:

a) Darümuallimîn Rüşdiye mekteplerinin “ruhu” konumundadır (burada Meclis'in, Müdür Ahmet Cevdet Efendinin Takrir'inde yer alan görüşünü aynen benimsediği görülmektedir).

b) Bu nedenle Darümuallimîn'i sağlam bir düzene kavuşturmak en öncelikli bir sorundur.

c) Darümuallimîn'in düzene sokulması, öğrencilerini ekonomik ihtiyaçtan kurtarmak ve sürekli çalıştırmakla sağlanabilir.

ç) Zeki ve çalışkan öğrenciler Darümuallimîn'i normal süresinden önce bitirebilirler; bu takdirde, bu öğrenciler okullarda geçici olarak görevlendirilebilir ve onlar eğitim öğretim kurumlarında deneyim ve yetenek kazanabilirler. (Bu, daha öğretmen atanmadan öğrencilerin uygulama yapması demektir ve öğretmen yetiştirme tarihimizde çok ilginç ve önemli bir uygulamadır.)

d) Ancak, şu anda mevcut olan otuz öğrenci ihtiyaçtan fazladır ve sayıları yirmiye indirilmelidir.

e) Darümuallimîn öğrencilerinin sayısı yirmiye indirilince hem her birine verilen burslar artırılabilir, hem de onların yönetimi ve öğretimleri kolaylaşacaktır. Bu durumda yirmi öğrenciden her birine ayda seksen kuruş burs verilecektir.

f) Sonuç olarak, Müdür Ahmet Cevdet Efendinin hazırladığı Takrir (gerekçe) ve *Nizamname* Meclis-i Maarif-i Umumiye'ce uygun görülmüştür.

BELGE 2, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin de *Nizamname*'yi uygun gördüğüne ilişkin karardır.

BELGE 3, Sadrazamın da *Nizamname*'yi uygun görüp, gerek onu, gerek tüm belgeleri Padişaha sunduğu yazıdır.

BELGE 4, Padişahın İradesi'dir. Başka deyişle bu, *Nizamname*'nin uygun görüldüğüne, bundan böyle uygulanmasına ilişkin Padişahın yazılı emridir.

Bu İrade'nin tarihi üzerinde de durmamız gerekmektedir.

Aslındaki “Gurre-i Şaban 67” şeklindeki tarih, Hicrî 1267 yılı Şaban ayının ilk günü anlamına gelmektedir. F. Reşit Unat ve Gazi A. Muhtar Paşanın çevirme kılavuzlarına göre bunun karşılığı Milâdî 1 Haziran 1851'dir. Oysa Y. Dağlı – C. Üçer'in çevirme kılavuzuna göre 2 Haziran 1851'e rastlamaktadır.

Böylece İrade Milâdî 1 ya da 2 Haziran 1851 tarihli ve *Darülmualimîn Nizamnâmesi* bu tarihte yürürlüğe girmiştir.

Oysa A. Özcan, İrade'nin 21 Mayıs 1852'de yürürlüğe konduğunu yazar (1992, s.444). C. Öztürk de bu tarihi verir (1993, s.551). Kanımızca bu tarih doğru değildir. Bu, İrade'nin altındaki tarihi sehven "Gurre-i Şaban 1268" olarak okumaktan ileri gelmiş olmalıdır. Çünkü Milâdî 21 Mayıs 1852 olarak çevrilebilmesi için belgenin tarihinin ancak Gurre-i Şaban 1268 tarihli olması gerekir. Oysa İrade'nin altındaki 1267 tarihi sadece 67 olarak çok açık yazıldığı gibi, 1268 olması şu açıdan da olanaksızdır: 1 Mayıs 1851 tarihli olarak hazırlanan *Darülmualimîn Nizamnâmesi*'nin ilgili Meclislerde incelenmesi, uygun bulunması ve İrade ile kabul edilip yürürlüğe konması sürecinin 1 yılı geçmiş olması düşünülemez.

(Not: Belge 1, 2, 3'ün altında bulunan tarihlerin çevrilmesinde de yukarıda adı geçen ilk iki çevirme kılavuzu aynı, üçüncüsü 1 gün sonraki Milâdî günü vermektedir).

D) *Darülmualimîn'in öğretimine bir bakış*

Darülmualimîn'in açılışında üç öğretmeni vardı ve bunlar 500-1000 kuruş arasında maaş alyorlardı. Okulun bir bekçisi ve temizlik için bir hademesi vardı. Ayrıca gerekli eşyalarından başka 3 mangal, 1 leğen-ibrik takımı, 1 bakır güğüm, 1 maşrapa ve 3000 kıyye (yaklaşık 3.5 ton) kömürü vardı.¹⁷

Müdür Ahmet Cevdet Efendi, Ağustos 1850'den itibaren, Darülmualimîn'in medrese etkisinde kalmaması için önemli çabalar harcamıştır. Ancak, 1860'lardan itibaren bu kurum üzerinde medresenin etkileri artmaya başlamıştır.

Yine de, zaman zaman okulda müsbet bilim derslerini okutmak için subay öğretmenlerin görevlendirildiği gözlenmektedir. Bu öğretmenler, okulda eğitim ve öğretimin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Örneğin, 1859'da, 1000 kuruş maaşla Riyaziye (Matematik) öğretmenliğine Miralay Saffet Bey atanmış ve o, okulda okutulmak üzere bir Geometri ders kitabı yazmıştır. Subay öğretmenlerin okuldaki sayısı sonraki yıllarda daha da artmış, 1864-1865'te Binbaşı Ömer Efendi Riyaziye, 1872-1873'te Kolağası Arif Efendi Coğrafya, 1874-1875'te Mirliva Hafız Paşa Riyaziye öğretmenliklerine getirilmiştir.¹⁸

Zamanla program ve öğretim kadrosu genişlemiştir. Örneğin, sonraları okulun programına "Arapça Mükâleme" yani Arapça pratik konuşma dersi konmuştur. Bu dersin konma gerekçesi şu idi: Darülmualimîn mezunu öğretmenlerin Arapçayı güzel konuşamamaları nedeniyle, bu dilin konuşulduğu Osmanlı ülkelerinde (Suriye, vb.) bulunan Rüşdiye mekteplerinde başarılı bir

¹⁷ Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara, 1996, s.5-6.

¹⁸ Aynı yerde

öğretim yapamamaları. Hükûmet, Arapça konuşan Osmanlı ülkelerindeki öğretmen ihtiyacına cevap verebilmek için, Suriye'den, Türkçe öğrenmiş ve ana dilinin dilbilgisi kurallarını bilen on genci Darümuallimîn'e getirerek burada öğretmen olarak yetiştirmeyi uygun görmüştü (1868).¹⁹

Değerli eğitim tarihi araştırmacısı Osman Ergin, 1848'de açılan Darümuallimîn'in "ilk programını göremediğini" belirterek, "fakat bunun ne olacağını tahmin etmek güç bir şey değildir" der ve ekler:

"Türkçe, Arapça, Farsça, Hesap, Yazı, Coğrafya gibi şeylerin pek muhtasarca (çok kısa) okutulmak istendiğine şüphe yoktur. Çünkü, bundan fazlasını anlayacak talebe bulunamazdı. (...) Darümuallimîn medreseden çok farklı bir müessese değildi. Arapçanın öğretilmesi esastı..."²⁰

Osman Ergin'in Darümuallimîn'in programını "görmeden" yaptığı bu tahminlerin isabetli olmadığını *Darümuallimîn Nizamnamesi*'ni incelerken az yukarıda görmüştük (III/C): Anımsarsak, Darümuallimîn'in 1851'de ilk dersi bir eğitim-öğretim yöntemi dersi idi...

Ayrıca, bu kurum üzerinde medresenin bazı etkilerine rağmen, Osman Ergin'in Darümuallimîn'in medrese öğretiminden çok farklı olan asıl amacını fark edemediği de anlaşılıyor. Böylece, en azından 1851-1860 yılları arasında Darümuallimîn, haksız yere ileri sürülen "tahmin" ve olumsuz değerlendirmelerin aksine, daha farklı bir kurumdur. Hatta o dönemde İstanbul'da bulunmuş kimi yabancı yazarlar bile Darümuallimîn'in asıl pedagojik amacını fark ederek, bu amacın "ulemâ zümresi dışından öğretmen sağlamak" olduğunu kaydetmişlerdir.²¹

Eğitim Bakanlığının Darümuallimîn'de fen bilimleri öğretimi için Avrupa'dan ders araç gereçleri getirtmesi ve okulda haftada 1 gün laboratuvar çalışması yapılması o dönem için dikkate değer bir eğitim uygulamasıdır.²²

Haziran 1851'den itibaren Darümuallimîn'in "muvazzaf" denen asıl ve maaşlı öğrenci sayısı otuzdan yirmiye indirilmiştir. Bu yirmi öğrencinin her birine ayda 80 kuruş maaş (burs) veriliyordu. Bu 80 kuruşun alım gücü neydi? 1851'den 15 yıl sonrasına (1866) ait bulduğumuz şu bilgiler az da olsa bir fikir verebilir: Haziran 1866'da İstanbul'da normal zeytinyağının okkası (1283 gr.) 7 kuruş 10 para, pirincin okkası 4 kuruş idi...²³

Adnan Adıvar'ın, Darümuallimîn'in 100. yılı olan 1948'de yazdığı bir

¹⁹ Cemil Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul, 2005, s.214.

²⁰ Ergin, a.g.e., C.1-2, s.571-572.

²¹ Cemil Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, s.209.

²² Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s.6-7.

²³ *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, 3 Safer 1283, No 426.

yazıda, “sağdan soldan getirilen softalar” dediği bu okulun medrese kökenli öğrencilerinden bazıları, sadece sosyal bilimlerde değil, modern fen bilimlerinde de başarılı olmuş, hatta öğrencilik yıllarında kitaplar yazmışlardır!²⁴

Darülmüallimîn'deki öğretim yöntemi dersi bazen kaldırılmış, bazen ciddi olarak ele alınmıştır.²⁵

IV. Meslek Dışından İlk Kez Öğretmen Atamaları

Yukarıda başlıca hükümlerini özetlediğimiz *Darülmüallimîn Nizamnamesi* ile Öğretmen Okulu Müdürü Ahmet Cevdet Efendi bizde çağdaş anlamda öğretmenlik mesleğinin temellerini sağlam biçimde atmıştır. Bu ilkeler, Tanzimat döneminde, medrese dışında, ilk kez meslek dersleri de okumuş çağdaş anlamda sivil öğretmen yetiştirmeye geçilirken öğretmenlerin tutum ve davranışlarının, mesleğin gerektirdiği saygınlık ve öteki özelliklerinin belirlenmesi yolunda ilk kez ortaya konmuş ilkelerdir.

Burada şöyle bir soruyu sormamız gerekir: *Artık Rüşdiye mektepleri öğretmenleri yalnızca Darülmüallimîn mezunlarından mı atanacaktı?*

Bu önemli sorunun yanıtı kanımızca şudur:

Okulun ilk *Nizamnamesi*'nde (1851) “dışardan” da öğretmen atanabileceğine ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Gerek *Nizamname*'den, gerek o dönemin resmî belgelerinden kesin olarak anlaşıldığına göre, Darülmüallimîn Rüşdiye öğretmenlerinin tek sağlanacağı kaynak olarak görülmüştür.

Ancak, *Darülmüallimîn Nizamnamesi* dokuz yıl kadar uygulanmış, 1860'dan itibaren bu kurum dışından öğretmen atanması yolu açılarak *Nizamname*'nin en önemli ana ilkesi uygulamadan kaldırılmıştır. Bu olumsuz gelişme Türk öğretmeninin meslek tarihinde bir dönüm noktasıdır.

Darülmüallimîn dışından neden öğretmen atanması yoluna gidilmiştir?

Şöyle ki, 1860'da, sayıları o yıllarda artmaya başlayan Rüşdiye mekteplerinde öğretmene “ihtiyaç bulunduğu” ve “Darülmüallimîn öğrencilerinin bir kısmının öğretmenlik yapabilecek yeterliliğe ulaşamadıkları” gerekçesiyle, mesleğe bu öğretmen okulunda okumamış yani dışarıdan kişiler sınavla atanmıştır. Bunlar önce sadece 8 (sekiz) kişidir. Bu uygulamayı ilk Eğitim Bakanı Abdurrahman Sami Paşa'nın başlatması şaşırtıcıdır!.. Ancak, öğretmen okulu öğrencileri ve öğretmenleri *Darülmüallimîn Nizamnamesi*'nde “dışarıdan atama yapılmasına” izin veren bir hüküm bulunmadığını ileri sürerek Eğitim Bakanlığını Sadrazama (başbakana) şikâyet etmişlerdir. Bu şikâyet dilekçesini de İstanbul'daki Osmanlı Arşivinde bulup açıklamalarla MEB *Millî Eğitim*

²⁴ Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s.6-7.

²⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (MÖ 1000-MS 2008)*, s.177-189.

dergisinin Ocak-Şubat-Mart 1998 tarihli 137. sayısında yayımlayarak öğretmen ve eğitimcilerimizin bilgisine sunmuştuk.²⁶

Türkiye’de öğretmen yetiştirmenin 160. yılında öğretmenlik mesleğinin en önemli ilk belgeleri arasında yer alan öğrencilerin bu şikâyet dilekçesini bir kez daha yayımlamamak büyük bir eksiklik olarak kalır. Bu nedenle, bu dilekçeyi ve bugünkü dille anlamını çok kısa olarak aşağıda veriyoruz:

Darülmualimîn öğrenci ve mezunlarının tarihsiz olarak Sadarete verdikleri, fakat 16 Aralık 1860’dan az önceki günlerde verildiği kesin olan *dilekçe bugünkü dile aynen şöyle çevrilebilir:*

“Bu duacı kulları aşağıdaki hususları bilginize sunar:

“Bu duacı kulları Padişahımızın sayesinde taşralarda (İstanbul dışında) yeni açılmakta olan Rüşdiye mektepleri öğretmenliklerinde görevlendirilmek emel ve arzusuyla, İstanbul’da bulunan Darülmualimîn’e (Rüşdiyeler için öğretmen yetiştiren okul) birkaç yıldır devam etmekteyiz. Çalışarak ve çaba göstererek ve Padişahımızın sayesinde her birimiz çeşitli bilimlerin öğrenimini gördük. Epey zamandır, sınavlarımız yapılarak taşrada açılacak öğretmenliklere atanmamızı her gün ummakta ve beklemekteyiz. Oysa, şimdi, taşraya gönderilmesi gereken Rüşdiye öğretmenleri, yasalara (Nizamname’ye) aykırı ve Padişahımızın adâletine karşı gelinerek dışardan seçilmektedir ve Hanya, Şam, Halep, Bursa ve Hisar’a gönderilmişlerdir. Şu anda da Biga, İzmit ve Erzurum Rüşdiyeleri öğretmenlikleri için sınavlar yapılmaktadır. Bu durum haksızlıktır ve uygun değildir, bizlere bir çeşit zulümdür. Buna Tanrı rıza göstermez ve Padişahımızın mutluluk veren rızası da olmaz; Sadaretin merhameti de asla razı olmayacaktır. Bu nedenle, Sadaretin yüce merhameti ve sonsuz şefkatinden şu hususu rica etmekte ve istemekteyiz: Darülmualimîn’den sınavla mezun olan kişiler mevcut iken, yasal düzenlemeye aykırı olarak dışarıdan başkaları seçilip alınmamalı, her şeyden önce bizlerin her birimiz bir yere atanmalıdır. Bu hususta Sadaretin elinden geleni esirgemeyip yapmasını iznimize sunuyoruz. Saygılarımızla.

Darülmualimîn’in duacı kulları”

Darülmualimîn öğrencileri bu dilekçelerinde 1 Mayıs 1851 tarihli *Darülmualimîn Nizamnamesi*’ndeki hükmün uygulanmasını istemektedirler. Bu hükme göre, Rüşdiye mektepleri öğretmenliklerine bu okulun mezunları atanacaklardır. *Nizamname*’de, yukarıda III/C’de incelediğimiz gibi, başka kanallardan, sınavla da olsa herhangi bir şekilde Rüşdiyelere öğretmen atanacağına dair bir hüküm bulunmamaktadır.

²⁶ Yahya Akyüz, “Öğretmen Okulu Dışından İlk Kez Öğretmen Atanmasına İlişkin Orijinal Belgeler (1860-1861) ve Tarihi Gelişim”, *Milli Eğitim*, Sayı 137, Ocak-Şubat-Mart 1998, s.6-16.

İşte, Aralık 1860'da Darümuallimîn öğrencileri bu *Nizamnâme*'ye dayanarak yasa dışı bir işlem yapıldığını ileri sürmüşler, sınavla da olsa, kendileri dışından Rüşdiye öğretmenliklerine başkalarının atanamayacağını, bu mekteplerin öğretmenliklerinin kendi hakları olduğunu iddia etmişlerdir.

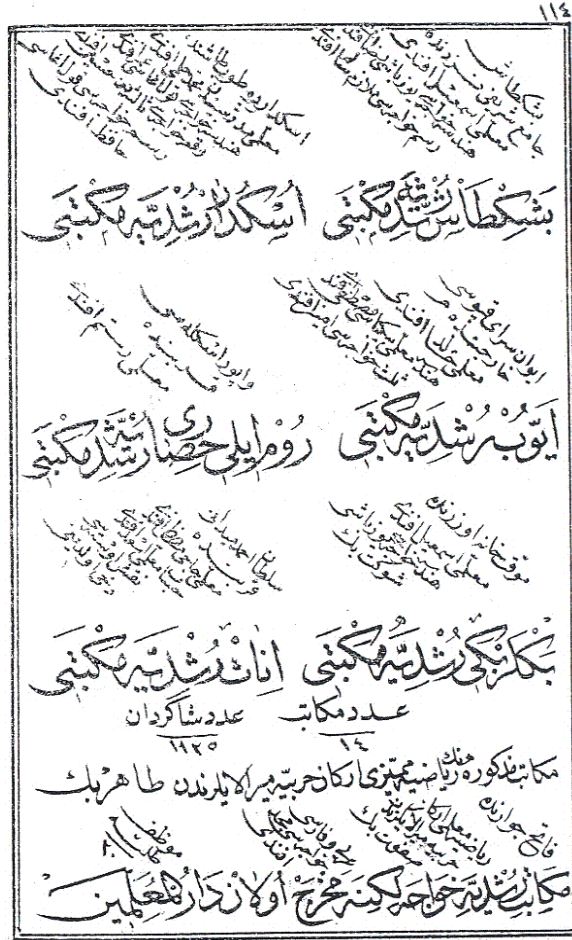
Dilekçede belirtildiğine göre, Darümuallimîn öğrencileri dışından sınavla öğretmen atanın Rüşdiye mektepleri şu kentlerdedir: Hanya, Şam, Halep, Bursa, Hisar. Bu sonuncu kent Afyonkarahisar'dır ve Rüşdiye mektebi orada 1275 (1858-1859)'da açılmıştır. O sırada (Aralık 1860), şu kentlerin Rüşdiye mekteplerine dışarıdan öğretmen atanması için sınavlar yapılmaktadır: Biga, İzmit, Erzurum.

Darümuallimîn öğrencilerinin, bağlı buldukları Eğitim Bakanlığını atlayarak bir üst makam olan Sadrazamlığa verdikleri ve Eğitim Bakanlığını şikâyet ettikleri toplu dilekçede dışardan atamalarla kendilerine ve öğretmenlik mesleğine "haksızlık" ve "zulüm" yapıldığını söylemeleri ve "usûlsüz" yani *Nizamnâme*'ye aykırı dedikleri bu atamaların durdurulmasını istemeleri gerçekten dikkate değer. Başka deyişle, onlar bu dilekçeleri ile günümüzden 148 yıl önce dışarıdan öğretmen atanmasının yanlışlığı konusunda devleti uyarılmışlar, fakat sonuç alamamışlardır. Ancak yetkililer bu dışardan atamaların "geçici" olduğunu belirtmek zorunda kalmışlardır.

Biz, öğretmen adayı öğrencilerin cesaretle ve medenî biçimde Sadrazama verdikleri bu şikâyet dilekçesinde, öğretmenliğin bir uzmanlık mesleği olduğunu, bu mesleğe, sınavla da olsa dışarıdan atama yapılmasının yanlışlığını, başka deyişle "öğretmenlik mesleğinin saygınlığını" vurguladıklarını ve onu korumaya çabaladıklarını görüyoruz. *Öğrencilerin bu tepkisi, Türkiye'de çağdaş anlamda öğretmenlik mesleğinin en saygı uyandıran ve en anlamlı olaylarından biridir.*

Şunu da belirtmemiz gerekir: Öğrencilerin, bağlı buldukları Eğitim Bakanlığını "makamını" atlayarak, Bakanlığını bir "üst makam" olan Sadrazama "şikâyet" yolunda "toplu dilekçe" vermeleri, kendi aleyhlerinde herhangi bir disiplin işlemine yol açmamıştır. Bu durum, olayla ilgili devlet adamlarının anlayışını ve erdemini göstermektedir.

öğrencisi bulunan Darülmualimîn nasıl kaynaklık edebilir?" şeklinde bir düşünceyi vurgulayıp gösterdikleri seziliyor... *Salname*'nin 114. sayfası belge olarak sunulmuştur:

Hicrî 1278 tarihli *Devlet Salnamesi*'ne göre İstanbul'daki Rüşdiye mekteplerinin bir kısmı ve en altta Darülmualimîn'e ilişkin bilgi.

Bu konuyu bitirirken kesin olarak şunu söyleyebiliriz: Darülmualimîn Müdürü Ahmet Cevdet Efendi ve başta Meclis-i Maarif-i Umumiye üyeleri olmak üzere tüm yetkililer Darülmualimîn'deki öğrenci sayısını 30'dan 20'ye düşürmekle uzak görüşlü davranmamışlar, Rüşdiye mekteplerinin hızla çoğalacağını hesaplayamamışlardır. Bunu iyi kestirebilselerdi, öğrenci sayısını indirmek değil, belki 50'ye, 100'e çıkarmaları gerekecekti. Sonuçta, iyi yapılamayan bir öğretmen yetiştirme ve istihdam planlaması, Darülmualimîn dışından öğretmen atamaları yolunu açmıştır.

V. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne Göre Darümuallimîn

1 Eylül 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* Darümuallimîn'i ve programlarını yeniden yapılandırmıştır. Buna göre, özetle, “genel mekteplerin çeşitli düzeylerindeki öğretim kurumları için mükemmel muallimler yetiştirmek üzere İstanbul'da bir büyük Darümuallimîn kurulacaktır”. Bu kurum Rüşdiye, İdadiye, Sultaniye şubelerinden oluşacak ve her şubenin biri Edebiyata, öteki Ulûm ve Fünûna mahsus iki bölümü bulunacaktır. 1868'de açılmış olan Darümuallimîn-i Sıbyan da bu büyük Darümuallimîn'in parçası olacaktır. *Nizamname*, bu kurumların derslerini de gösterir. 60. maddeye göre, Rüşdiye şubesinde 40, İdadiye ve Sultaniye şubelerinde 30'ardan Darümuallimîn'in 100 muvazzaf öğrencisi bulunacaktır. Bunlar “muvazzaf”, başka deyişle “asıl” öğrencilerdir ve kendilerine ayda 100-120 kuruş arasında burs verilmektedir. Bunlardan başka burssuz olarak başka öğrenciler de vardır. Fakat, *Nizamname*'nin bir süre uygulanamayan maddeleri arasında bu hükümlerin bir kısmı da yer almış, örneğin, İdadiye şubesi ancak İdadî mektepleri açıldıktan iki yıl sonra 1874'te Sıbyan ve Rüşdiye şubelerini de kapsar biçimde açılabilmiştir.

Yukarıda bir önceki altbaşlıkta (IV) Darümuallimîn dışından öğretmen atanma yolunu incelerken, 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin bu yolu yasalaştırdığını belirtmiştik. Bunu sağlayan 63. madde şöyledir:

“Darümuallimîn'de tahsil etmiş olan muallimlerin mekâtib-i umumiyeye muallim olmak için sairlerine (Darümuallimîn'de okumayıp öğretmen olmak için başvuranlara) *hakk-ı rüçhanı* (öncelik hakkı) olacaktır”. Bu hüküm, başka kaynaklardan da öğretmenliğe geçiş yolunu açık bırakmaktadır. 76. madde de, Darümuallimat'tan mezun olan kadın öğretmenler için aynı hakk-ı rüçhanı öngörmektedir.

Kuşkusuz, Darümuallimîn ve Darümuallimat'ın ihtiyacı karşılayamayacağı düşünülecek meslek dışı atamalar yolu açık bırakılmıştır. Ancak, başka kaynaklardan öğretmenliğe girişin yasalaşmasını ve o zamandan beri sürekli uygulanmasını öğretmenlik mesleğinin güçlenmesine engellerden biri olarak değerlendirmek gerekir.

Darümuallimîn 1 Eylül 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'ne göre yeniden ve köklü biçimde yapılandıktan sonra, 30 Nisan 1870'te Maarif Nazırı Saffet Paşanın bir nutku ile tekrar açılmıştır. *Takvim-i Vekayi* gazetesinde bu konuda yer alan haber ve Eğitim Bakanının nutku ilk kez bu yazımızda bugünkü dile çevrilerek verilmiştir. Bu haber ve nutuk çok açık olduğundan ayrıca bir açıklamaya gerek yoktur:²⁷

“Rüşdiye mekteplerine öğretmenler yetiştirilmek üzere daha önce kurulmuş olan Darümuallimîn, şimdi *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*

²⁷ *Takvim-i Vekayi*, 3 Safer 1287, No 1219

hükümlerine uygun olarak düzenlenmektedir. Öğrencileri Meclis-i Kebîr-i Maarif'in kimi saygıdeğer üyeleri önünde birer birer sınavdan geçirilerek seçilip alınmış ve öğretmenleri de tayin edilmiştir. Bu Muharrem ayının yirmisekizi cumartesi günü saygıdeğer Maarif Nazırı ve Meclis-i Kebir-i Maarif'in saygıdeğer başkanı ile bu meclisin saygıdeğer üyeleri hazır oldukları halde Darümuallimîn resmen açılmış ve saygıdeğer Maarif Nazırı tarafından öğrencilere hitaben bir nutuk söylenmesinden sonra, Padişahın ömrünün, mutluluğunun ve görkeminin artması için Darümuallimîn'in Arapça konuşma ve inşa (düz yazı, kompozisyon) öğretmeni Yusuf Efendi tarafından Arapça olarak dualar edilmiş ve kayıtları yapılan öğrencilerin ellerine okula alındıklarını gösteren belgeler verilmiştir.”

Saygıdeğer Maarif Nazırı tarafından söylenen nutuk şöyledir:

“Bildiginiz gibi, ilimlerin ve fenlerin öğrenilmesi bir takım öğretim araçlarını gerektirir. Devletçe kurulup açılan mekteplerin öğretmenlerine, kabul edilen ilke ve yöntemlere göre öğretim yaptırılması gereklidir. Bu amaçla, yirmi yıl kadar önce bu Darümuallimîn kurulmuş ve şu ana kadar İstanbul'da ve başka bir çok yerdeki Rüşdiye mekteplerinin ilk öğretmenliğine buradan sınavla seçilip öğretmenler atanmıştır. Eğitimsever Padişahımız sayesinde bilgi ve eğitimin yüce değeri bilinmeye ve önemi gereği gibi hissedilmeye başlanmış ve her sınıf ahali çocuklarını okutmak emelinde bulunmaktadır. Bu nedenle, şu ana kadar vilâyetlerde yardımseverlerce inşa olunan Rüşdiye mekteplerinin adedi yüz yetmişe ulaşmıştır. Bunlardan başka, bir yıldır kırktan fazla Rüşdiye mektebi inşa edilip düzenlenmiş, fakat bunlara gerekli olan öğretmenler henüz atanamamıştır. Bu, Darümuallimîn'e devam ile öğrenimlerini tamamlamış olanların şimdiye kadar inşa edilmiş olan mekteplerin öğretmenliklerine atanması ve yerlerine henüz yetişenler olmamasından ileri gelmiştir. Sonradan inşa edilen ve sağlanan işbu mektepler (sayıları kırkı aşan Rüşdiyeler) Darümuallimîn'den öğretmenler yetiştirilinceye kadar kapalı durmasın ve halkın çocukları bilim ve eğitim öğrenmekten mahrum kalmasın diye, bu Rüşdiyelerin bulunduğu yerlerde öğretmenlik yapmaya elverişli olanlar yetkililer önünde sınavdan geçirilip, adigeçen Rüşdiyelerin ikinci öğretmenliklerine atanmaları hususu Meclis-i Kebîr-i Maarif'te tartışılıp bu yoldaki karar gerekli vilâyetlere bildirilmiştir. Ahalice gösterilen ilgi ve istidata bakılırsa kısa sürede her kaza, kasaba, belki büyükçe köylerde bile Rüşdiye mektepleri açılacağı kuvvetle muhtemel olduğundan, böyle istenilen yerlere öğretmen gönderilememesi gibi bir durum yaşanmaması için, Darümuallimîn öğrencilerinin sayısının Maarif Nizamnamesi'nde belirtilen miktara yükseltilmesi gerekli olmuştur. Siz öğrencilere, belli süresi içinde öğrenimlerinizi tamamlamanıza engel olacak tatilleri terk etmeniz için ihsanlarda bulunan Padişahımız tarafından yeterli miktarda maaşlar da ayrılmış olduğundan artık geceyi gündüze katarak belirtilen bilimleri öğrenmeye gayret etmeniz gereklidir. Siz öğrenciler, cami ve medreselerde Arapçanın dilbilgisini öğrenmiş, Mantık, Maani ve Edebiyat

görmüş olduğunuzdan bu dilde düz yazı yazabilmek ve konuşma alışkanlığı kazanmanız için ayrı bir dilbilimci öğretmen de tayin edilmiştir. Şimdi sizin Darümuallimîn'de öğreneceğiniz şeyler Türkçe Kitabet ve İnşa, Farsça, özellikle Matematik ve Geometri, Cebir ve Coğrafya'dır. Bunlar başlıca dersler olup gerektiği gibi öğrenilmeleri bir hayli zaman alır. Darümuallimîn'in Rüşdiye mektepleri öğretmenliği şubesindeki öğrencilere bu derslerin yalnızca başlangıçları gösterilmekte ise de, bu kadarı bile her bakımdan dikkat ve özen gerektirir. İnsan için kendi cinsinin bilgisizliğini gidermeye hizmet etmesi, onun eğitimine çaba harcaması gibi büyük bir şeref ve meziyet olmadığından, bu yolda göstereceğiniz çaba ve gayretiniz devlet gözündeki takdir edileceği gibi tüm milletçe de şükranla karşılanacaktır. Rüşdiye mekteplerinin öğretim süresi dört yıldan ibarettir. Bu süre içinde öğrenciler başka şeylerle beraber dilbilgisini öğrenmeye mecburdurlar. Eğitim ve öğretim yönteminin de başka bir şekle dönüştürülmesi, yani bir takım lüzumsuz konuların ve ayrıntıların atılması gereklidir. Bu da size ayrıca öğretilip açıklanacaktır.”

VI. *Darümuallimîn-i Sıbyan*

Rüşdiye mekteplerinde gelişmeler sağlanırken ve Rüşdiye öğretmenleri yetiştirmede yeni düzenlemeler yapılırken (1869) artık sıranın ilköğretimde somut adımlar atılmasına geldiği düşünülerek ilkokullara öğretmen yetiştirmek için İstanbul'da bir Darümuallimîn-i Sıbyan açılmıştır. Okulun açılış tarihi 15 Kasım 1868'dir (C. Öztürk, 1996, s.8; C. Öztürk, 2005, s.13). Ancak, O. Ergin 1867 tarihini verirse de bu tarihleri çevirme hatasından kaynaklanmıştır (O. Ergin, 1977, C.1-2, s.578). N. Sakaoğlu da, O. Ergin'den sehven bir alıntı ile bu tarihi 1862 olarak göstermiştir (N. Sakaoğlu, 2003, s.78 ve 132).

Darümuallimîn-i Sıbyan Müdürlüğüne Mehmet Cevdet Efendi adında yeni öğretim yöntemlerini (usûl-i cedit) bilen bir eğitimci getirilmiştir. Onun yeni yöntemlerle yazılmış Alfabe kitabı da vardır.

Ne var ki, onun ilköğretimdeki yenilikçi çabalarından rahatsız olan bağnaz çevrelerin propagandaları sonucu okul 1871'de kapatılmış, 1872'de tekrar açılmıştır. Bu kez okula, taşrada açılacak Darümuallimîn-i Sıbyanlara öğretmen yetiştirme görevi de verilmiştir.²⁸

VII. *Darümuallimat*

Türkiye'de 16 Mart 1848'de erkek öğretmen yetiştirmek üzere açılan Darümuallimîn'den yirmi iki yıl sonra, 26 Nisan 1870'de Darümuallimat denen bir kız öğretmen okulu açılmıştır. Bu kurumun da temel amacı, ilki 1859'da İstanbul Sultanahmet'te açılan kız Rüşdiyesinden sonra bu okulların da zamanla sayıları arttığı için bunlara ve kız ilkokullarına kadın öğretmen sağlamak. Böyle

²⁸ Ergin, a.g.e., C.1-2, s.577-580; Cemil Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, s.12-13.

bir kurumun açılması 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nde de öngörülmüştü (md.68).

*Darülmualîmat, 26 Nisan 1870 s.Salı günü Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın bir nutku ile açılmıştır. Bu nutuk bir çok açıdan ilginç ve Türk eğitim tarihinin önemli bir belgesi olduğu için onu bugünkü dile çevirip aynen vermeyi yararlı görüyoruz:*²⁹

“Kadınlar, yaratılışları gereği her türlü saygıya lâyık oldukları gibi, eğitim öğrenim görmelerine de özen göstermek gerekir. Çünkü bir çocuk beşikten okula başlayınca dek yalnızca annesinin eğitiminin altındadır ve bu süre içinde çocukların zihnini meşgul edecek bir şey olmadığından duydukları zihinlerine yerleşir. Bu nedenle annelerin çocuk eğitiminde büyük bir payı olduğu açıktır.

“Erkeklerin bilgi ve beceri kazanmaları gerekli olduğu gibi, kadınların da çeşitli bilgilerle ve onların ziynetleriyle de kendi güzelliklerini süslemeleri gerekir. Önceleri, İslâm hatunlarından edebiyatın inceliklerini bilen ve şair kadınlar ortaya çıkmıştır; bunların adları edebî eserlerde yazılıdır; kendileri zekâları, üstün kavrayışları ve bilgileri ile ünlüdürler. Avrupa'da da bir çok şair ve yazar kadınlar yetişmiştir ve onların saygın eserleri halen okunmaktadır.

“Doğu ülkelerinin erkek ve kadınları, kişisel akıl ve yetenek bakımından her türlü sosyal ve müsbet bilimi öğrenmeye ve her çeşit meslek ve sanatı ileri düzeye götürmeye yetkin oldukları halde, şimdiye kadar bu alanlarda geri kalmaları, özellikle kadınların eğitimden hiç nasiplerini alamamaları, yalnızca, öğrenim olanakları yokluğundan kaynaklanmıştır. Çünkü, Osmanlı Devletinde şimdiye kadar kadınlar için orta düzeyde okullar bulunmadığından, kız çocukları sekizer onar yaşlarına kadar sıbyan mekteplerine devam ederek harekeli (işaretlenmiş) yazıyı okuyacak kadar kalırlar, kimileri de evlerinde bazı dinî metinleri okumayı öğrenirlerdi. Bundan daha ileri düzeyde onlar için okul bulunmadığından, zavallı kızlar bu halde kalırlardı.

“Oysa, kadınların bilim öğrenerek yaratılışlarını süslemelerine hiçbir engel olmadığı gibi, ‘bilim öğrenmek erkek ve kadın her Müslümana farzdır’ hadisi, kadınların da erkekler gibi öğrenim görmelerini gerektirir. İyi bir eğitim görmüş ve dünyanın durumunu tanımış olan kadınların her zaman namus ve saygınlıklarını korumayı kendilerinin en önde gelen görevi bileceklerine şüphe edilemez. Bir çok sanat ve bilgi vardır ki bunları yaparak hayatını kazanmaya kadınların örtünmüş olması asla engel değildir. Avrupa'da yüzbinlerce kız ve evli kadın evlerinde çeşitli el işleri yaparak geçimlerini sağladıkları halde, İslâm kadınlarının böyle şeyler yapmamaları ve bir maddî kazançtan yoksun olmaları üzüntü vericidir.

²⁹ *Takvîm-i Vekayi*, 25 Muharrem 1287, No 1217.

“İstanbul’da kız çocukları için okullar olmadığından onlar erkek çocuklarla beraber okuyorlardı. Bunda bazı sakıncalar görülerek geçen yıl erkek ve kız çocuklar ayrılmış ve eğitimsever Padişahımızın sayesinde İstanbul’un çeşitli yerlerinde yedi adet kız Rüşdiyesi açılmıştır. Fakat bunların öğretmenleri erkek olduğu için, yaşları 9 ve 10’u geçen kızlar, örtünme gerekçesiyle bu okullarda iki yıldan fazla kalamayacaklardır. Oysa, iki yılda yeterli düzeyde bilgi öğrenemeyecekleri açıktır. Bu nedenle, kızların kız Rüşdiyelerinde 4 yıl kalabilmeleri öğretmenlerinin kadın olmasına bağlıdır.

“İşte, bundan böyle, gerek kız sıbyan, gerek kız Rüşdiye mekteplerine kadın öğretmenler yetiştirmek amacıyla bir Darümuallimat kurulması gerekli olmuş ve bu husus *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*’nde yer almıştır. Bugün, uğurlu olması dileği ile açılışını yaptığımız bu okuldur. Daha sonra, Gayrimüslim kız mektepleri için de kadın öğretmenler yetiştirilmek üzere başka sınıflar da açılacak ve gerekli öğretmenler sağlanacaktır. Bu Darümuallimat, Padişahımızın en yüce kuruluşlarından biridir ve kadınların eğitimine sonsuz yararlar sağlayacaktır. Bu yüce başarıdan dolayı Padişahımızın ömür ve şanının artması için her an dua etmek üzerimize borçtur.”

O tarihte Osmanlı Padişahı Abdülaziz (1861-1876) idi.

Darümuallimat’ın toplumda çok önemli ve yararlı etkileri görülmüştür:

a) Kız Rüşdiyeleri ve kız sıbyan mekteplerine bayan öğretmenler yetiştirerek bu okulların çoğalmasına ve dolayısıyla giderek artan sayıda kızın okumasına katkıda bulunmuştur. Cumhuriyete kadar kızların devletçe eğitimi projesinin merkezileşme ve toplum üzerinde devlet denetimini artırma yönünde bir modernlik taslağının parçası olduğu da ileri sürülmüştür.³⁰

b) Burs almayan öğrencilerini öğretmen olmaya zorlamadığı için, bir çok genç kız ve kadın, sadece öğretmen olmak için değil, üst düzeyde bir okulda okumak için bu kuruma girmiş, bu da, ülke kadınları arasında bilgili, aydın bir kitlenin oluşup gelişmesini sağlamıştır.

c) Darümuallimat, II. Meşrutiyet döneminde açılan İnas Darülfünûnu’nun (kız üniversitesi) da esas öğrenci kaynağını oluşturmuştur.

ç) Cumhuriyet döneminde kadınlara ilişkin devrimlerin başarılı olmasında da, 1870’ten beri Darümuallimat’ın mezun vermekte oluşunu ve onların pek çok kız ve kadını okutmuş olmasını anımsamak gerekir.

³⁰ Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği (Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi)*, İstanbul, 2005.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

İçinde bulunduğumuz 2008 yılı Türkiye’de çağdaş anlamda öğretmen yetiştirmeye başlanmasının 160. yılıdır. Bu öğretmen yetiştirme başlangıcına ve ilk yıllarına (1848-1870) arşiv belgeleri ışığında toplu olarak baktığımızda çok önemli bazı ana ilkeleri belirleyebiliriz:

Türkiye’de öğretmenlerin meslek tarihinde çok önemli bir yeri olan ilk erkek öğretmen okulu Darülmualimîn 16 Mart 1848 tarihinde İstanbul’da açılmıştır.

Darülmualimîn’in kuruluş amacı, öncelikle, yeni yeni açılmakta olan Rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek olmakla beraber, bununla sınırlı değildi. Darülmualimîn, “mektepler için öğretmen gerekli oldukça oradan alınmak üzere” de açılmıştır. Bu yeni kurumun ürünleri de yeni bir anlayışla yetiştirilmeliydi. Onlar, hangi açıdan eski öğretmenlerden farklı olacaklardı? Tanzimat dönemi yöneticileri ve eğitimcileri bu konuyu düşünmüşlerdir. Gerçekten, açılışı ile ilgili belgelerde, okullarda çocuklara okutulan derslerin “kolay ve etkili öğretim yöntemlerinin” de kendilerine öğretildiği ve bunları uygulayan öğretmenler yetiştirileceği belirtiliyordu. Dönemin yöneticileri, eğer eğitim ve öğretim yöntemlerinde “kolaylık ve etkinlik” sağlanamaz ve bunlar öğretmenlerce uygulanamazsa, eğitim ve öğretimin yine eskisi gibi güçlük ve sorunlardan kurtulamayacağına farkında idiler ve bunu dile getiriyorlardı. Yetkililer, bir öğretmen okulu kurulmasını, hem yeni açılmakta olan Rüşdiyelerin programlarına giren yeni ve dünyevî dersleri iyi öğrenmiş, hem de eğitim öğretim yöntemlerini iyi bilen ve uygulama yapmış öğretmenler yetiştirilmesi için çok gerekli görmekteydiler. Yetkililer, böylece, öğretmenliğin artık geleneksel biçimde devam edemeyeceğini, çağın gidişine ve eğitim biliminin gereklerine uyulmasını, öğretmenliğin özel bir ihtisas mesleği olduğunu vurgulamaktaydılar.

Ayrıca, Tanzimat dönemi devlet adamları ve aydınları, arzulanan gerçek gelişme ve kalkınmayı toplumun refah düzeyinin yükselmesinde, ülkenin bayındır olmasında görüyorlardı. Bu fikir de önceki dönemlere göre yeni bir görüştü. Onlara göre, bunu iyi yetiştirmiş öğretmenler eğitim ve öğretim yoluyla sağlayacaklardı.

İşte, Tanzimat döneminde, çağdaş anlamda öğretmenlik mesleğinin doğuşu bu düşünce ve amaçlarla gerçekleşmiştir.

Böylece, bizim şu tezi kesinlikle ileri sürmemiz çok doğru olur: *1848’de ilk Darülmualimîn Türkiye’de eğitim biliminin, etkili öğretim yöntemlerinin öğretilmesi ve bu doğrultuda öğretmenler yetiştirmek için açılmıştır. Başka deyişle, Darülmualimîn Türkiye’de eğitim biliminin öneminin farkına varılıp kurumsallaştırılması yolunda Tanzimat döneminde atılan ilk önemli adımdır. Kurumun 1851 tarihli ilk Nizamnamesi’nde yer alan ilk dersin “Ders Verme ve Öğretim Yöntemi” oluşu da bu tezimizi doğrulamaktadır.*

Darülmualimîn'in ilk Müdürü Ahmet Cevdet Efendi (sonra Paşa) hazırladığı 1851 tarihli *Nizamname*'ye böyle bir ders koymuş, medreseden aktarılan öğrencileri medrese alışkanlıklarından kurtarmak istemiş, “öğretmenin saygınlığı” gibi çağdaş bir terim kullanarak öğrencilerin cer sistemi gibi “dilencilik” dediği bir uygulama yapmalarını engellemiştir. O, ayrıca, öğretmenin uygun ekonomik imkânlarla kavuşturulmasının gereğini vurgulamış, mesleğe girişte yalnızca Darülmualimîn mezunu olmanın geçerli olacağını ve bunun da başarı sırasına göre yapılacağını hükme bağlamıştır. *Bütün bu ilkeler, öğretmenin çağdaş anlamda saygınlık kazanması ve öğretmenliğin meslekleşmesi açısından son derece önem taşımaktadır.*

Ancak, Ahmet Cevdet Efendi'nin, *nitelikli* öğretmen yetiştirmek isterken, *nicelik* üzerinde durmaması ve yakın gelecekte ortaya çıkacak *öğretmen ihtiyacını* öngörememiş olması Eğitim Bakanlığının ilk kez 1860'da meslek dışı atamalara gitmesine yol açmıştır. Şu halde *ilk yapılan öğretmen ihtiyaç ve istihdam planlamasının* başarılı ve uzak görüşlü yapılamamış olması da eğitim tarihimizde bilinmesi gereken, olumsuz sonuçları olan bir uygulamadır. Oysa, öğretmen yetiştirmede nitelik ve niceliğin beraberce göz önünde tutulması gerekirdi. Bu o zaman için de, günümüz için de geçerli bir ilkedir.

Böylece, Eğitim Bakanlığının 1860'lardan itibaren meslek dışından atama uygulamasını sürdürmesi, mesleğin yeterli ölçüde değer kazanamamasının temel nedeni olmuştur. Sonuçta herkes kendisinde hiç değilse “öğretmen olabileceği” yetkisini görmüş, öğretmenin ve mesleğin saygınlığı bundan olumsuz etkilenmiştir. Bu durum, eğitim tarihimizde “eğitimimizin en büyük yaransı” olarak nitelendirilmiştir. Oysa, Ahmet Cevdet Efendi'den sonra Selim Sabit Efendi, ilk kadın eğitim bilimcimiz Ayşe Sıdika Hanım, Satı Bey, Mehmet Âkif, İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi bir çok eğitimci, nihayet Atatürk, öğretmenin ve mesleğin saygınlığını ve herkesin öğretmen olamayacağını vurgulamışlardır.

Eğitim Bakanlığının 1860'da ilk kez meslek dışı atamalara gitmesi karşısında Darülmualimîn öğrencilerinin bu uygulamayı “kanunsuz” bularak Başbakanı toplu şikâyet dilekçesi vermeleri de, mesleğin korunması yolunda son derece önemlidir. *Bu, Türkiye'de öğretmenlik mesleğinin en saygı uyandıran ve en anlamlı olaylarından biridir.* Sonuçta “geçici” kaydıyla yapılan bir uygulama süreklilik ve yasallık kazanmış, boyutları onbinlerce atamaya ulaşarak günümüze kadar gelmiştir. Örneğin, 1996'da 50 bin kadar işsiz üniversite ve yüksek okul mezunu, sınav bile yapılmadan, hem de ilkokul öğretmeni atanmıştır!

Oysa, *devlet yönetiminin temel ilkelerinden birinin geçmişten ders alıp aynı yanlışlara düşmemek olması gerekir.* Bu da, eğitim alanında, Türk eğitim tarihini iyi araştırıp öğrenmek ve üzerinde düşünmekle gerçekleştirilebilir.

Türk milletinin üç bin yıl boyunca çok önemli bir eğitimsel fikir ve uygulama birikimi oluşmuştur. Özellikle Tanzimat'tan beri de günümüz

eğitimini hâlâ etkileyen gelişmeler yaşanmıştır. Bu birikimin olumlu-olumsuz, parlak-tutarsız yönleri vardır. Türk eğitim tarihinin araştırdığı bu birikim ne olacaktır? Bu, tarihin bize bıraktığı çok değerli bir miras değil midir? Bu miras, yöneticiler, öğretmenler, eğitimciler tarafından araştırılmalı, öğrenilmeli, değerlendirilmeli, üzerinde düşünülmelidir. Çünkü, geçmişte yapılanlar, üretilen fikirler bilinmeden günümüz eğitiminde yeni ve geçerli adımlar atılamayacağı gibi, geçmişin hataları bilinmezse giderek daha büyük hataların içine düşülür.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet, *Tezâkir*, Ankara, 1986 4 C. (Haz. Cavid Baysun).
- Akgündüz, Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, İstanbul, 1997.
- Akkutay, Ülker, *Enderun Mektebi*, Ankara, 1984.
- Akşit, Elif Ekin, *Kızların Sessizliği (Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi)*, İstanbul, 2005.
- Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul, 1993.
- Akyüz, Yahya, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara, 1978.
- Akyüz, Yahya, “Türkiye’de Öğretmenin ‘Öğretmen’ ve Meslek İmajı”, *Eğitim (Bilimleri) Fakültesi Dergisi*, 1978, C. 11, Sayı 1-2, s.115-121.
- Akyüz, Yahya, “Darümualliminin İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa”, *Millî Eğitim*, Mart 1990, Sayı 95, s.3-20.
- Akyüz, Yahya, “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Tâlimatı”, *OTAM*, 1994, Sayı 5, s.1-47.
- Akyüz, Yahya, “Türkiye’de Öğretmenliğin Temelleri Sağlam Atılmıştı”, *Yeni Türkiye* (Eğitim Özel Sayısı), Ocak-Şubat 1996, Sayı 7, s.471-476.
- Akyüz, Yahya, “Öğretmen Okulu Dışından İlk Kez Öğretmen Atanmasına İlişkin Orijinal Belgeler (1860-1861) ve Tarihi Gelişim”, *Millî Eğitim*, Oc. Şub. Mart 1998, Sayı 137, s.6-16.
- Akyüz, Yahya, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüler’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”, *Millî Eğitim*, Tem. Ağ. Eyl. 1999, Sayı 143, s.12-32.
- Akyüz, Yahya, “Öğretmen Yetiştirmede Osmanlı’nın Cumhuriyete Bıraktığı Miras”, *II. Ulusal Öğretmen Yetiştirme Sempozyumu*, Çanakkale, 2000, s.1-4.
- Akyüz, Yahya, “Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlıda Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi”, *Tarih ve Toplum*, Mart 2000, Sayı 195, s.31-43.
- Akyüz, Yahya, “Tanzimattan Cumhuriyete Okul Yöneticiliğinde Dönüşümler ve Kadınların Okul Yöneticiliği”, *Tarih ve Toplum*, Mart 2001, Sayı 207, s.57-63.
- Akyüz, Yahya, “Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri”, *OTAM*, 2004, Sayı 15, s.1-12.
- Akyüz, Yahya, “Türk Eğitim Sisteminin Temel Sorunu: Öğretmen Yetiştirme, Atama, Sağlama İlke ve Uygulamaları (1453-2004)”, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri: Bir Bülânço Denemesi*, Ankara, 2006, s.430-443 (Ed. Muhsin Hesapçoğlu, Alpaslan Durmuş).
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (MÖ 1000-MS 2008)*, Ankara, 2008, 13. Baskı.
- BOA, *İrade, Dabilye*, No 8034, Hicrî 1263
- BOA, *İrade, Meclis-i Vâlâ*, No 6894, Hicrî 1267
- Dağlı, Yücel-Üçer, *Cumhure, Tarih Çevirme Kılavuzu*, Ankara, 1997, C.5 (TTK Yay.).
- Demirel, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler* (Ansiklopedi), Ankara, 2002, C.15, s.44-60.

- Duman, Tayyip-Dilâver, Hüseyin H., “İstanbul’da İlk Açılan Darülmuallimîn, Kuruluş Amacı, Müdürü ve Hocalarının Nitelikleri, Tayin ve Maaşları”, *Erdem*, Eylül 1996, C.9, Sayı 26, s.651-657.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977, 5 C.
- Ergün, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996.
- Eşme, İsa, *Yüksek Öğretmen Okulları*, İstanbul, 2003.
- Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, *Takvîmü’s-Sinîn*, Ankara, 1993.
- İstanbul Kız Muallim Mektebi-Darülmuallimat (1870-1933)*, İstanbul, 1933.
- Kansu, Nafî Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, Ankara, 1930, 1932, 2 C.
- Kavcar, Cahit, “Tarihe Karşın Bir Öğretmen Yetiştirme Modeli: Yüksek Öğretmen Okulu”, *Eğitim (Bilimleri) Fakültesi Dergisi*, 1982, C. 15, Sayı 1, s.197-214.
- Lekesiz, Hulusi, “Osmanlı İlmî Zihniyeti: Teşekkülü, Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Türk Yurdu*, Eylül 1991, Sayı 49, s.20-31.
- Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul, 1338.
- Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Ankara, 2001 (Haz. Taceddin Kayaoğlu).
- Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Ankara, 2002 (Haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arbaş, H. Hüseyin Dilâver).
- Muallim Cevdet: “Darülmuallimînin 70. Sene-i Devriyesi”, *Tedrisat Mecmuası*, Mart 1332 (1916), No: 6, s.175-200.
- Mustafa Âli, *Kitabü’t Tarih-i Künbü’l Abbar*, Kayseri, 1997, 2 C. (Haz. A. Uğur vb.).
- Nurdoğan, Arzu M., *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*, İstanbul, 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Dinî Bilimler ve Ulemâ”, *Osmanlı Uygarlığı*, Ankara, 2003, C.1, s.242-265.
- Oktay, Ayla-Öztürk, Cemil, “Türkiye’de Kızların Eğitimi”, *Eğitimde Nitelik Geliştirme*, İstanbul, 1991, s.43-56.
- Özcan, Abdülkadir, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, 1992, s.441-479 (İTK Yay.).
- Öztürk, Cemil, “Darülmuallimîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, s.551-552.
- Öztürk, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara, 1996 (İTK Yay.).
- Öztürk, Cemil, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul, 2005 (MEB Yay.).
- Ruzname-i Ceride-i Havadis*, 3 Safer 1283, No 426.
- Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul, 2003.
- Salname*, Hicrî 1278.
- Satı, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, *Muallim*, 15 Şubat 1334 (1918), Sayı 19, C.2, s.654-665.

- Şanal, Mustafa, *Türkiye’de Öğretmen Okullarında Okutulan Meslek Dersi Kitaplarının Pedagojik Açıdan Değerlendirilmesi (1848-1918)*, Ankara, 2002 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Şanal, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğunda Kız Öğretmen Okulunda Görev Yapan Kadın İdareci ve Öğretmenler İle Okuttukları Dersler”, *Bellekten*, Aralık 2004, Sayı 253, s.649-670.
- Takvîm-i Vekayi*, 23 R 1264, No 372.
- Takvîm-i Vekayi*, 25 Muharrem 1287, No 1217.
- Takvîm-i Vekayi*, 3 Safer 1287, No 1219.
- Tümer, Yasemin, *Tanzimat’tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi (1839-1908)*, İstanbul, 1999 (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi).
- Unan, Fahri, “Medrese-Yönetim İlişkileri ve Osmanlı Medreselerinin İlmî Performansı Meselesi”, *III. Osmanlı Sempozyumu*, Ankara, 1993, s.13-23.
- Unan, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara, 2003 (TTK Yay.).
- Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Taribe Çevirme Kılavuzu*, Ankara, 1959 (TTK Yay.).
- Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara, 1964.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, Ankara, 1965.